

Kadrina Keskkool

Kadrina kihelkonna kõrtsidest 19. sajandi teisest poolest 20. sajandi alguseni

Uurimistöö ajaloost

Kevin Jõgiste

12. klass

Juhendaja Evelin Tiiter

2017/2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. Kõrtside ajastust Eesti territooriumil	6
1.1. Kõrts kui tuluallikas.....	6
1.2. Kõrts kui ühiskondlik hoone.....	7
1.3. Eesti kõrtsitüüp.....	8
1.4. Kõrtside sulgemine.....	9
2. Kõrtsid Kadrina kihelkonna territooriumil 19. sajandi teisel poolel	13
2.1. Kolu mõis (Heinrichshof)	13
2.1.1. Lepiku kõrts (Leppiko).....	13
2.1.2. Ämmasaare kõrts (Emmasaare).....	14
2.2. Imastu mõis (Mönnikorb)	15
2.2.1. Konnavere kõrts (Konnafer).....	15
2.2.2. Jumpsalu kõrts (Jumsallo).....	16
2.2.3. Rannavärava kõrts (Rannawärrawa).....	17
2.3. Udriku mõis (Uddrich)	17
2.3.1. Rista kõrts (Rista).....	18
2.3.2. Päri kõrts (Perri).....	18
2.4. Neeruti mõis (Buxhoevden)	20
2.4.1. Kasteniidu kõrts (Kaustanida).....	20
2.4.2. Ämmamäe kõrts (Emmamaggi).....	21
2.5. Pala mõis (Pallal)	21
2.5.1. Põldsaare kõrts (Põldsaare).....	22
2.6. Vohnja mõis (Fonal)	23
2.6.1. Härra kõrts (Erra).....	23
2.6.2. Veski kõrts (Mühle).....	23
2.7. Kihlevere mõis (Kichlefer)	24
2.7.1. Kuremäe kõrts (Kurremae).....	24
2.8. Lasila mõis (Lassila)	25
2.8.1. Vanakõrts (Alt-Krug).....	25
2.8.2. Raja kõrts (Rajo).....	26
2.9. Undla mõis (Undell)	26
2.9.1. Kukemäe kõrts (Kuckemäh, Kuckomäh, Kukema).....	27
2.9.2. Riiosaare kõrts (Riosaare).....	27
2.9.3. Vinnimäe kõrts (Winnimäggi).....	27
2.9.4. Piilu kõrts (Pylo, Piele).....	28
2.9.5. Lombi kõrts (Lombi).....	28
2.9.6. Kurisoo kõrts (Kurrisu).....	29
2.9.7. Trahteri kõrts (Trachter).....	29
2.10. Hulja mõis (Huljell)	30
2.10.1. Põdra kõrts (Podra).....	31
2.10.2. Tärgi kõrts (Törgi, Turge).....	31
2.10.3. Kruusimäe kõrts (Klingenberg).....	31

2.11. Hõbeda mõis (Hoebbet)	32
2.11.1. Vaalumäe kõrts (Walomäe)	33
2.12. Vatku mõis (Wattküll)	33
2.12.1. Pressi kõrts (Pressi).....	33
2.12.2. Punane kõrts (Punnane)	34
2.12.3. Liiva kõrts (Liewa)	34
2.13. Saksi mõis (Saximois)	34
2.13.1. Jumpsalu kõrts (Jumsallo)	34
2.13.2. Mätasjärve kõrts (Mättasjerwe)	35
2.13.3. Tilloallika kõrts (Tilloallika)	35
2.14. Jõepere mõis (Jömper)	36
2.14.1. Jõepere kõrts (Jömper).....	36
2.15. Tõdva-Kõnnu mõis (Kõndes)	36
2.15.1. Soomukse kõrts (Somukse)	36
2.15.2. Rooma kõrts (Rooma).....	37
2.16. Arbavere mõis (Arbafer)	37
2.16.1. Vanakõrts (Wannakõrts).....	37
2.16.2. Raja kõrts (Rajo).....	38
2.17. Palmse mõis (Palms)	38
2.17.1. Kõrve kõrts (Kõrwe).....	38
2.17.2. Viitna kõrts (Wiitna).....	39
2.17.3. Rahkme kõrts (Rahkma)	39
2.17.4. Muike kõrts (Muik).....	39
2.17.5. Võsu kõrts (Wõso, Wasso)	40
2.17.6. Võhma kõrts (Wachma).....	40
KOKKUVÕTE	41
KASUTATUD KIRJANDUS	43
Lisad	47
1. Kadrina kihelkonna mõisad ja kõrtsid	
2. Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878 (lk 2)	
3. Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878 (lk 3)	

SISSEJUHATUS

Teema valis autor isiklikust huvist ajaloo, eriti oma kodukoha ajaloo vastu. Töö teema „Kadrina kihelkonna kõrtsidest 19. sajandi teisest poolest 20. sajandi alguseni“ pakkus välja autori ajalooõpetaja, kes oli ka uurimistöö juhendajaks. Parafraseerides USA kunagist presidenti John F. Kennedyt, ütleks uurimuse autor, et ära küsi, mida kodukoht saab teha sinu jaoks, vaid küsi, mida saad sina teha oma kodukoha jaoks. Seega püüab autor oma uurimistööga talletada olulise ajaperioodi kodukoha ajaloo jaoks, andes ülevaate Kadrina kihelkonna kõrtside kunagisest asukohast ja saatusest. Autor teab, et Kadrina kihelkonna kõrtsidest ülevaadet pole varem koostatud.

Töö põhieesmärgiks oli Eesti Ajalooarhiivi säiliku „Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878“ põhjal kindlaks teha Kadrina kihelkonna territooriumil paiknenud kõrtside asukohad ning anda ülevaade nende saatustest 19. sajandi teisest poolest 20. sajandi alguseni.

Eesmärgi täitmiseks püstitas töö koostaja järgmised ülesanded:

- 1) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus olevate mõisate ning kõrtside nimedele leida eestikeelsed vasted;
- 2) töötada läbi Richard Tammiku raamat „Kadrina kihelkond läbi aegade“, otsides sealt informatsiooni Kadrina kihelkonnas olnud 45 kõrtsi kohta;
- 3) uurida Eesti Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemist Kadrina kihelkonna mõisate digitaliseeritud kaarte, leida nendelt kõrtside asukohti ning teha kaardilt väljalõige;
- 4) otsida fotosid Kadrina kihelkonna kõrtside kohta, võimalusel kirjeldada nende kõrtside saatust;
- 5) anda ülevaade niinimetatud kõrtside ajastust Eesti territooriumil, võrreldes Kadrina kihelkonna kõrtsidega.

Uurimistöö meetoditeks olid kirjanduse läbitöötamine ja 19. sajandi mõisate kaartide otsing ERA kaartide infosüsteemist ja läbitöötamine.

Uurimistöö koosneb kahest peatükist. Esimene peatükk annab ülevaate kõrtside ajastut Eesti territooriumil, kirjeldades kõrtsi kui tuluallikat selle pidajale, samuti vaadeldakse kõrtsihoonet kui ühiskondlikku kokkutulemise kohta. Autor toob ka välja põhjused, miks kõrtsid 20. sajandi algusaastatel suletakse. Informatsiooni hankimiseks kasutas töö koostaja Kalvi Aluve raamatut „Maakõrtsid ja hobupostijaamad“, Zetterbergi „Eesti ajalugu“ ja teisi allikaid.

Teine osa uurimistööst põhineb arhiividokumendil „Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu“ (EAA.1227.1.76), mis sisaldab kahte nimekirja kihelkonna kõrtsidest. Üks sissekanne on tehtud 1857. ning teine 1878. aastal. Lisaks on autor kasutanud kõrtside ajalugu kirjeldavat informatsiooni Richard Tammiku raamatust „Kadrina kihelkond läbi aegade“ (2005), samuti Kadrina kodu-uuriija Tiiu Uusküla käsikirjalisi materjale ning fotosid.

Väljalõiked on tehtud Eesti Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemist saadud kaartidest, mis on uurimistöös ka vastavalt viidatud.

Töös on kasutatud joonealust viitamist, kus on peale allikaviidete lisaks ka muud olulist teemakohast infot, samuti on töös kokkuvõtte ja kasutatud allikate loetelu.

1. Kõrtside ajastust Eesti territooriumil

1.1. Kõrts kui tuluallikas

Eestlastele sai õllepruulimine tuttavaks 13. sajandil meie maa vallutajate, sakslaste kaudu. Koos õlle ja veiniga tekkisid ajapikku kõrtsid. Viinapõletamist alustati Moe Piiritustööstuse Muuseumi andmeil 15. sajandil, täpsemalt 15. sajandi lõpul, mis alates 1646. aastast sai mõisnike monopoliks. Vaatamata sellele, et talupoegadel oli viina tootmine ja müümine rangelt keelatud, tegelesid nad teadaolevalt salaja sellega siiski.¹

Ajaloolase Seppo Zetterbergi² hinnangul oli alates 17. sajandist kõrtsidel mõisamajanduses suur osakaal, sest maal oli kõrtsipidamine rüütlimõisate ainuõigus. Mõisa kohta oli kõrtse 3 või isegi rohkem ning kohapeal tarbitud õlu tõi selle omanikule märkimisväärseid tulusid. Zetterberg toob näiteks Kolga mõisa 4 kõrtsi, kus müüdi 72-97 vaati ehk umbes 35 000-48 000 liitrit õlut aastas. Erinevalt linnakõrtsidest ei pidanud maksuvabastuse tõttu aadlikud aktsiisi maksma, mistõttu oli peaaegu kogu mõisakõrtside müük puhastulu.³

18. sajandil oli kõrtsipidamine saanud mõisnikuperekondadele juba üheks olulisemaks, sealjuures stabiilsema sissetuleku allikaks.⁴ Üldise tendentsina eristub viina kasvav osatähtsus kõrtside müügiartiklina. Näljahäda, mis oli aastatel 1741-1742, suurendas alkoholi ja tubaka käivet kõrtsides ning siis tuligi pea kogu mõisamajapidamise sissetulek kõrtsidest. Kõrtsipidamise kasumlikkus seisnes selles, et alkoholsete jookide müügihind oli tunduvalt kõrgem, kui nende valmistamiseks kulunud toorproduktide hind. Viina tootmine ja turustamine kõrtsides oli aga 2,5 korda tulusam kui lihtsalt tooraine müümine.⁵

Viina ja õlle müümine oli võimalik aga ainult kõrtsides.⁶ Viina toodeti suhteliselt vähe selle ajani, mil Eesti- ja Liivimaa viinale avanes Vene turg, siis hakati tootmist intensiivistama. Aluve väitel moodustas 1888. aasta andmeil piiritustööstus 59% tööstuse kogutoodangu väärtusest Eestis. Sel ajal toodeti Eestimaa kubermangus 1 836 167 pange viina ja sellega

¹ Aluve, K. (1976). Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus, lk 7-8

² **Märkus:** Seppo Zetterberg on Jyväskylä Ülikooli üldajaloo professor. Ta juhtis aastatel 1994-1996 Soome Instituudi esindust Eestis ning on kirjutanud mitmeid raamatuid Eesti kohta. Allikas: Zetterberg, S. (2009). Eesti ajalugu. Tänapäev (info tagakaanel)

³ Zetterberg, S. (2009). Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 157

⁴ Vinnal, H. (2010). Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. a. – Tuna, nr 3, lk 68. Allikas: Smith, W.D. (2002). Consumption and the making of respectability, 1600-1800. New York, London, lk 6-7

⁵ Vinnal, H. (2010). Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. a. – Tuna, nr 3, lk 74

⁶ Aluve, K. (1976). Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus, lk 10

tõusti esimesele kohale piirituse toodangult Venemaal. Kõige suurem aastatoodang 3 677 654 pange oli aastatel 1891-1892.⁷

Pärast Vene turu avanemist hakkas Eestis ka rohkem kõrtse tekkima. Maanteede äärde ehitati suuremad puidust kõrtsihooned, mis olid kõik kas ühe või kahe talliga. Need maanteekõrtsid või kõrts-stadollid täitsid sel ajal (18. sajandi teine pool) küllalt tihti ka hobupostijaamade funktsioone. Stadollid olid suured küünid, mis asusid kõrtsihoone mõlemal poolel, olles sellega ühe katuse all.⁸

Piirituse tootmise niinimetatud kuldajastuks võib lugeda 19. sajandi üheksakümnendate algusaastaid. Toodetud piiritusekogusest saab aimu 1894. aasta ajaleht Postimees⁹ uudisest, milles kirjutati Kadrina kihelkonna Undla mõisa viinavabrikus toimunud tulekahjust. Mõisa viinavabriku juures puhkenud tulekahjus plahvatas mitusada vaati piiritust. See oli olnud nii suur tulekahju, et ka Haljala noor tuletõrjijate selts 13 versta kauguselt appi tõttas. Uurimistöö autori arvates on märkimist väärt, et Undla viinavabrikus nii suur hulk piiritust turustamise ootel oli.

1.2. Kõrts kui ühiskondlik hoone

Kõrtside asukohaks valiti võimalikult rahvarikkad kohad linnades, asulais, külades, maanteede ääres, kihelkonnakirikute külje all, mere-, jõe- ja järvesadamate juures ning mitmesuguste teede ristumiskohtadel.¹⁰ Kõrtse kasutati ka postijaamadena. Kui postijaamas tegeleti viinamüügiga, pidid postijaama ruumid kõrtsitubadest olema eraldatud.¹¹

Kõrtse oli Zetterbergi hinnangul kahte sorti. Teede ääres olevatel kõrtsidel oli oluline roll reisijate söögi-, joogi- ja ööbimiskohtadena ning talupoegade lõbutsemispaigana. Teist sorti aga olid tagasihoidlikud talupoegade kõrtsid.¹²

Kõrtsidesse kogunesid talupojad, eriti pühapäevadel. Ei olnud eriti harukordne pilt, kui taluperenaine või tüdruk läksid kirikusse, peremees või sulane aga astusid sisse kiriku vastas paiknevasse kõrtsi. Siin arutati päevasündmusi kaugemalt ja lähemalt ning võeti vastu otsuseid, mis tihti olid sihitud mõisnike ja kirikuisandate karjuva ülekohtu ning omavoli

⁷ Aluve, K. 1976. Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus, lk 9

⁸ Samas, lk 10

⁹ Kodumaalt. (1894). - Postimees (1886-1944), nr. 90, 27 aprill 1894. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1894/04/27/7> (18.03.2018)

¹⁰ Aluve, K. (1976). Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus, lk 10

¹¹ Selli, E. (1976). Postijaamad riigi ja reisija teenistuses. Tallinn: Valgus, lk 61

¹² Zetterberg, S. (2009). Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 157

vastu. Kõrtsid olid ka talurahvarahutuste ajal kogunemiskohtadeks, staapideks tegevuse koordineerimisel võitluses mõisnike, haagikohtunike ja sõjaväeüksuste vastu. Kõrtsis sõlmiti ka kaubatehinguid, palgati sulaseid ja tüdrukuid ning korraldati isegi tantsuõhtuid.^{13, 14} Aluve arvates võib toleaeagset kõrtsi lugeda kaasaja mõttes esimeseks maarahva ühiskondlikuks hooneks. Ta täitis üheaegselt nii võõrastemaja, söökla, kaupluse, kultuurimaja kui ka koosolekuruumi funktsioone. Sageli juhtus, et isegi kihelkonna- või köstrikooll leidis ulualuse kõrtsihoones.¹⁵

1.3. Eesti kõrtsitüüp

Ehkki Eestis kujunes välja kindlas etnilises keskkonnas lokaalne eesti kõrtsitüüp, erinesid kõrtsid üksteisest ehitusmaterjalide, ehitustehnika, planeeringu, elu- ja majandusruumide ühenduse, dekoori olemasolu, katuse konstruktsiooni, materjali ning vormi poolest.¹⁶

Kuni 19. sajandini oli kõrtsihoonete peamiseks ehitusmaterjaliks puit, nagu vanematel mõisa- ja taluhoonetelgi. Puidu kõrval hakati kasutama ka paekivi, põllukivi, kuivatatud saviplonne ja vähesel määral telliseid. Paekivist seinad olid tavaliselt krohvitud, raudkivist seinad kord krohvimata, kord krohvitud, tellisseinad sageli krohvimata. Samuti on kasutatud väheväärtuslikke kohalikke materjale, nagu õlgi ja savi puitkarkass-seinte täiteks ning muuks. Enamik hilisemate kõrtsihoonete eluruumide osa on ehitatud puidust, hobusetall või tallid võisid olla kivist või siis kombineerituna puidust ja kivist. Kasutati ainult mäнди või kuusepuud. Kõik kõrtsihooned rajati lubimördil laotud pae- ja põllukivist vundamendile, mis ulatus maa sisse tavaliselt vaid 50-60 sentimeetri sügavuseni ning 20-30 sentimeetrit maapinnale. Vahel harva ulatus vundament ka kõrgemale, siis on seda ära kasutatud kõrtsitoas ja saksakambrites istepingina. Enamasti laoti seinad tahutud palkidest (näiteks Viitna kõrts). Kõrtsihooned ehitati mõisate poolt.¹⁷

17. sajandil olid talupojakõrtside tubadel tavaliselt savipõrandad, paremate maanteekõrtside tubadel sageli ka laudpõrandad. Kiviplaatidest põrandaid hakati panema kõrtsidele 18.-19. sajandil. Katusekatteks tarvitati kuni 19. sajandi keskpaigani nii õlgi, roogu, kisklaudu kui ka asulates põletatud savist katusekive. Hiljem hakati maahoonetele paigaldama sindel- ja pilbaskatet. Sööki valmistati mantelkorstna alumises laiendatud osas lahtisel leegil, mis oli

¹³ Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. 2010. Tartu: Ilmamaa, lk 139

¹⁴ Aluve, K. 1976. Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus, lk 11

¹⁵ Samas, lk 11

¹⁶ Samas, lk 11

¹⁷ Samas, lk 12

süttimise vastu kaitstud. Ainsat soojust andis mantelkorstna lahtine tulelõke. 17.-18. sajandil hakati ehitama kahhelahjusid, mis olid laotud looduskivist ja tellistest savimördil, hiljem lihtahjupottidest.¹⁸

1.4. Kõrtside sulgemine

Kõrtsidele on läbi aegade olnud iseloomulik räpasus, küllus, priiskamine ja pahelisus ning selle materiaalseks väljenduseks muuhulgas segamini paisatud toidulauad, hasartmängud, pooltühjad joogiklaasid, hämarad nurgatagused ning joviaalne muusika.¹⁹

Kuna õlle ja viina valmistamine polnud talupoegadel lubatud, olid nad sunnitud nuumama mõisniku kukrut. Zetterbergi väitel oli kõrtside rajamise otseseks tulemuseks alkoholilembeliste talupoegade arvu kasv, mis põhjustas probleeme nende tööväime ja ka kuritegevusega. Et talupojad ei jooks külviajal oma vilja maha, keelati anda neile viina vilja vastu ja viinatoobile määrati miinimumhind.²⁰

1900. aastal riikliku viinamonopoli kehtestamisega suleti Eestis kõik kõrtsid.²¹ Kuid kõrtside sulgemine algas tegelikult juba varem ja seda mitte riigi initsiatiivil. Aluve väitel suleti teadaolevalt 1895. aastal Eesti kubermangu 1448-st kõrtsist 1092.²² Suur osa kõrtse hakkas edaspidi tegutsema viinamonopoli poodidena, einelaudade ja seltsimajadena.²³

1902. aastal välja antud raamatus „Baltimaade kõrtside ajalugu ja wõitlemine joomatõbe vastu“ kirjutati kõrtside sulgemise kohta järgmist: „Viimati 1900. aastal jõudis ka meie kubermangus asi nii kaugemale, et erainimestele viinakauplus ära keelati ja kroonu viinamüümise enda kätte võttis, et edaspidi viina enam kellelegi kiusatusega kätte ei pakutaks, vaid ainult nendele müüidaks, kes seda ise ostma tulevad. Maal pandi suurem jagu kõrtsisid kinni, vähemal osal lubati veel õllega kaubelda; linnades vähendati joogikohtade arvu, öösist ja pühapäevast joogikaupluste aega kitsendati mitut viisi. Nii on siis viina kuulsus kadumas. [---] Võitlus joomatõbe vastu on ülema valitsuse ja rahva enese poolt alanud. Küllap oli olukord ikka katastroofiline, kui avalik joomine ja avalikus kohas joobnult ilmumine on kuritööks arvatud ja nendes eksijad langevad kohaliku karistuse alla.“ [---] Lisaks mainiti, et

¹⁸ Aluve, K. 1976. Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus, lk 15-18

¹⁹ Mets, R. (2011). Loengusari räägib keskaegsete kõrtside melust. Tartu Postimees, 20. september [www] <https://tartu.postimees.ee/570048/loengusari-raagib-keskaegsete-kortsid-melust> (13.03.2018))

²⁰ Zetterberg, J. (2009). Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 231

²¹ Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. 2010. Tartu: Ilmamaa, lk 139

²² Aluve, K. 1976. Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus, lk 10

²³ Samas, lk 10

rahvas astub „*hulga kaupa*“ karskusseltsidesse. 1901. aasta lõpuks oli raamatu andmeil „*kodumaa kubermangu piirides juba peale 50 karskuse seltsi.*“²⁴

Sirvides 19. sajandi lõpul väljaantud ajalehti, leidub sealgi kirjutisi joomise kohta. Näiteks märgitati Postimehe (ehk Nädalalehe) veergudel 11. veebruaril 1895. aastal, et Kuusalus olevat rahvas tundma hakanud, et „*kõrtsielu ja joomine on hukatuslik*“.²⁵ 1895. aastal kirjutatakse Rāpinast ajalehele Postimees, et tolle mõis kavatseb kirikukõrtsi peatselt sulgeda. Märgitakse, et selle eest „*[---] rahva süda täis tänu mõisaherra vastu tuksuma lööks. Siinne kiriku-kõrts (kurva meelega pean ma selle eluka juures „kiriku“ nime suhu wõtma) on Rāpina mõisa vabriku- ning ümberkaudsele rahvale ta elukombete rikkujaks ja varanduse röövijaks. Vabriku rahvas, kes oma teenistusest muidu priskelt ja jõukalt võiks elada, tassib oma higiga teenitud kopikad kõrtsi alkoholile ohvriks. Tüli ja kakelus kõrtsis ja väljas kõrtsi ees, kodus perekonnaelu alaline viletsus, elukombete ülbus ja toorus rahva keskel on kõrtsi lokkav vili. Aga ka tervele Rāpina vallale on see kõrts suureks kahjuks. Vallamaja on kõrtsi ligikonnas. Sest siis tuleb, et seaduse tundmist sagedasti pudelite kaela päält uuritakse. Et see kõrts kihelkonna südames pesitab, nõnda ütelda kiriku ulu all on, vaevalt paarkümmend sammu jumalakojust eemal, siis on ta siit kihelkonna kristliku elu edenemise küljes nagu paise.*“²⁶

1897. aastal kirjutati Postimehes ka Joosu kõrtsist, mis hiljuti rahva „*osavõtmise leiguse pärast kuivaks jäi,*“ kuid on endale uue omaniku leidnud ja hakkab lähipäevil jälle tööle.²⁷ Ka Kadrina kihelkonnast on ajalehes Postimees 1898. aastal teada antud, siiski mitte kõrtsi kadumisest, vaid rendile andmisest: „*Tulewasest jüripäewast ,1898, on Palmsi mõisa päralt olew Wiitna kõrts rendi peale anda. Kõrts seisab Rakwere maakonnas, Kadrina kihelkonnas, suure Narwa ja Tallinna maantee ääres ja peetakse säääl aastas kolm korda laata.*“²⁸

Viljandimaal Sakalas öeldakse, et: „*Eesti rahwas on kõrtside vastu oma viimses hädas, nende kahjulikku mõju ära tundnud ja selle vastu võideldes ainukese mõjuva tee ülesse leidnud,*“ et sellisel moel oma kurjema vastase vastu võidelda. Toodi ka mitmeid näiteid, kuidas kõrtsis

²⁴ Baltimaa kõrtside ajalugu ja wõitlemine joomatõbe vastu. (1902). Tartu, lk 13
[www] <http://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/86906> (15.03.2018)

²⁵ Harjumaalt. (11.02.1895). Omalt maalt. – Eesti Postimees ehk Nädalaleht, lk 2. [www]
<http://dea.digar.ee/article/eestipostimees/1895/02/11/5> (29.03.2018)

²⁶ Rāpinast. (6.03.1895). Kodumaalt. –Postimees, lk 2. [www]
<http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1895/03/06/12> (29.03.2018)

²⁷ Põlvast. (4.03.1897). Kodumaalt. –Postimees, lk 3. [www]
<http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1897/03/04/9> (29.03.2018)

²⁸ Palmsest. (8.01.1898). Kuulutus Veerg 2. –Postimees, lk 4. [www]
<http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1898/01/08/16.2> (29.03.2018)

käimine ja seal joomine inimeste elusid hävitab. Näiteks tuuakse Viljandimaal olev Aidu vald, kus 17. detsembril 1898. aastal valla otsusega (59 poolt ja 4 vastu häälega) sulges 3 kõrtsi.²⁹

1899. aasta Eesti Postimees edastab teateid mitmete kõrtside kinnipanekust.³⁰ 12. juulil 1899. aastal on Postimees avaldanud järgmist: „Kooli tahetakse kinni panna, aga mis põhjusel? Muidugi tõstetakse, et kool võtab ilma asjata kulu ja teeb waewa. Aga mehed peaksivad maha istuma, et kooli ja kõrtsi tagajärjesid võrrelda ja kord ka otsusele jõuda, kumb neist on siin ilmas ilma asjata. Tõsine otsus oleks ikka: kadugu kõrts elagu kool! On kõrts kadunud, siis ohwerda kõrtsi kulu, wiies jagu koolile ja ta õitsebki.“³¹

Kirikukõrtside ärakaotamist nõuti ka Kadrinas ja tuuakse ajalehes selle kohta mitmeid teateid. Postimees kirjutas 16. oktoobril 1899. aastal, et kirikusse tulijate seas oli palju neid, kes üsna sellepärast tulevad, et viina saaksid. „Pärast jumalateenistust rutatakse üsna jookstes kõrtside poole, ja mõned kaotavad külwatud eluwilja seemne ära. Kolm suurt teed³² on siin, kus iga otsa pääl kõrts seisab. Kui palju need kõrtsid inimestele kahju on teinud ja ikka veel teewad, ei wõi ükski sulg kirjeldada, sest need hirmsad paigad seisawad juba kaua aega kiriku juures. Umbes paar tundi, wahest õhtuni seisawad naesed hobuste juures, kuna mehed neid segaste püüdega kirudes ootama sunniwad.“ Leht tõi eeskujuks Ambla kirikut, kus enam ühtegi kõrtsi ei ole ja avaldab igatsust, et pea ka Kadrinas nõnda olla võiks.³³

1900. aastal teatas Postimees „rõõmusõnumist“, mida „jüripäev kadrinlastele ilmutas“: „Jüripäewast saadik on kõik 7 Undla walla kõrtsi kinni.“ Lehes märgiti, et riik ei andnud enam kõrtsipidajatele patente. Ka kõik teised Kadrina kihelkonna kõrtsid olid suletud, ainult üks õllepood oli veel avatud. Ajalehes kirjutati: „1900. aasta Jüripäewaga on siis pea kõik Kadrina kihelkonna kõrtsid hingusele läinud, ilma et keegi nende pärast kahetsuse pisarat oleks walanud. Kaua igatsetud aeg on käes. Uue korra üle kuuldu on aina kiitust ja rõõmu ja pühapäewadel on kord Kadrina kiriku ümber eeskujulik ja ilus.“³⁴

²⁹ Viljandist. (30.12.1898). Kes on süüdlane? Sakala, lk 2. [www] <http://dea.digar.ee/article/sakalaew/1898/12/30/8> (29.03.2018)

³⁰ Tallinast. (8.04.1899) Omalt maalt. –Eesti Postimees ehk Näddalaleht, lk 1 [www] <http://dea.digar.ee/article/eestipostimees/1899/04/08/4> (29.03.2018)

³¹ Karskusseltsi liikmed – alaealised. (12.07.1899). Seda ja teist. –Postimees, lk 3. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1899/07/12/17> (29.03.2018)

³² **Autori märkus:** „Kolm suurt...“ tähendab Päre (lk 18), Kruusimäe (lk 31) ja Trahteri kõrtsi (lk 29)

³³ Kadrina kirikukõrtside ärakaotamis nõue. (16.10.1899). Walla omavalitsuse ametmlkuSe watisemisest. –Postimees, lk 2. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1899/10/16/2> (29.03.2018)

³⁴ Kadrinast. (2.05.1900). Kodumaalt. –Postimees, lk 3. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1900/05/02/9> (29.03.2018)

15 aastat hiljem märgiti Postimehe veergudel, et kui enne esimese maailmasõja algust Rannavärava kõrts töötas, siis sõja algul see suleti. Siis aga hakkasid aga tööle salamüügikohad, niinimetatud „käsimonopolid“. Ehkki „loodeti, et nüüd hakkab Kadrinas täiskarskus valitsema!“ ei tahtnud osa inimestest endisest kombest veel lahti öelda.³⁵

³⁵ Kadrina kooliõpetajad sõjaväljal. (31.03.1915). Kadrina kooliõpetajad sõjaväljal. –Postimees, lk 3. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1915/03/31/67> (29.03.2018)

2. Kõrtsid Kadrina kihelkonna territooriumil 19. sajandi teisel poolel

Alljärgneva peatüki üheks oluliseks algallikaks on Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu, mis on kirja pandud 1857. ja 1878. aastal. Nimistus on loetletud mõisatele kuuluvad kõrtsid järgmiste märkustega: a - *geöffnet* (avatud), b - *geschlossen* (suletud), c - *verkauft* (müüdüd). (Lisa 2 ja 3)

2.1. Kolu mõis (Heinrichshof)

Foto 1 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Kolu mõisal on olnud 1857. aastal kokku 2 kõrtsi – Lepiku (Leppiko) ja Ämmasaare (Emmasaare). Nendest on 1878. aastaks suletud Lepiku kõrts.

The image shows a handwritten document with two columns of data. The top row is a header with the text 'Herrn von Lantzen von Rindow's Hof' on the left and '1878.' on the right. Below this, the document is divided into two main sections. The left section is headed 'Heinrichshof 2.' and lists two farms: 'Leppiko' and 'Emmasaare'. The right section is headed '1878.' and lists the same two farms: 'Leppiko' and 'Emmasaare'. In the 1857 column, 'Leppiko' is marked with 'a.' and 'Emmasaare' with 'a.'. In the 1878 column, 'Leppiko' is marked with 'b.' and 'Emmasaare' with 'a.'.

Herrn von Lantzen von Rindow's Hof		1878.	
Heinrichshof 2.	Leppiko Emmasaare	a.	b. Leppiko Emmasaare
			a.

Foto 1. Kolu (Heinrichshofi) mõisa 2 kõrtsi (Lepiku ja Ämmasaare) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.³⁶

2.1.1. Lepiku kõrts (Leppiko)

Richard Tammik, kirjutades Kolu mõisast, mainib lisaks härrastemajale ja kõrvalhoonetele ka viinavabrikut, mis varustas kahte kõrtsi, aga andis toodangut ka kaugemale müügiks. Kolu mõisale kuulus Lepiku (Leppiko) abimõis, kus varem oli asunud ka Leppiko kõrts. 1850. aastal oli seal kõrtsmikuks Leppiko Predik.³⁷

Tammiku andmetel on Lepiku kõrtsmikust Prido Sommerist esmakordselt kõneldud 1854. aastal. Prido (Priidu, Predik) oli rahvajuttude järgi niivõrd kange kuju, et rentis omakorda Põima veskit ja talu.³⁸

Kuigi Kihelkonna kõrtside nimistust 1857-1878 (foto 1) võib välja lugeda, et Lepiku kõrts oli 1878. aastal suletud³⁹ (foto 1), ei tähenda see, et kõrtsi hiljem taas ei avatud. Tammiku väitel pidas aastal 1893 Lepiku kõrtsi keegi Bocki-nimeline. Hiljem, kui kõrtside aeg 20. sajandi algusaastatel mööda sai, alustas Lepiku andmetel kõrtsihoones tööd koloniaalkauplus.⁴⁰

³⁶ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

³⁷ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 121-122

³⁸ Samas, lk 123

³⁹ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

Järgnevad väljalõiked 1848. aasta kaardist (fotod 2 ja 3) näitavad, et Kolu mõisal oli isegi kaks Leppiko-nimelist kõrtsi (punasega märgitud), mis asusid üsna lähestikku ning sama tee ääres. Fotol 3 on kaardile märgitud ka Udriku mõisale kuulunud Rannavärava kõrts (värvimata ristkülik).

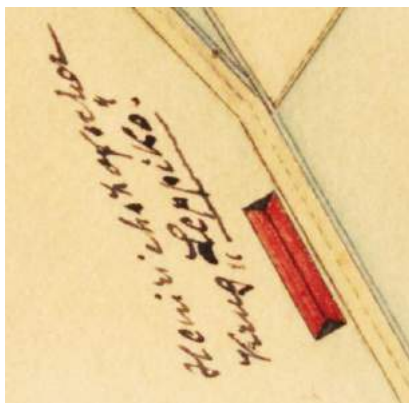

Foto 2. Lepiku kõrts (Kolu mõis). Väljalõige 1848. aasta kaardilt.⁴¹

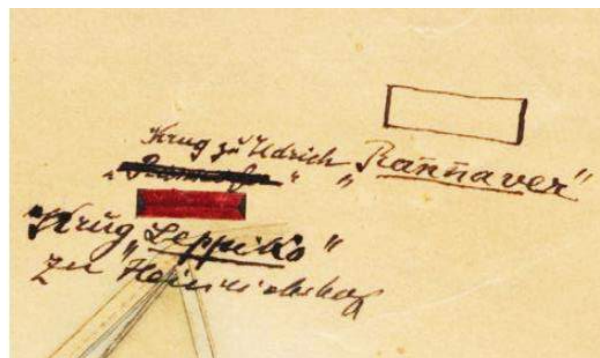

Foto 3. Lepiku kõrts (Kolu mõis) ja Rannavärava kõrts (Udriku mõis). Väljalõige 1848. aasta kaardilt.⁴²

2.1.2. Ämmasaare kõrts (Emmasaare)

Kolu mõisa Ämmasaare kõrts (foto 4) oli Tammiku andmetel kõrtsitalu, mis sai oma nime Ohepalu küla järgi ning asus Ohepalu-Pala tee ääres. 1893. aastal oli Ämmasaarel Bergmanni-nimeline kõrtsmik. Pärast kõrtside tegevuse lõppu sai 1913. aastal Ämmasaare kõrtsihoone rentnikuks Jaan Leppik.⁴³

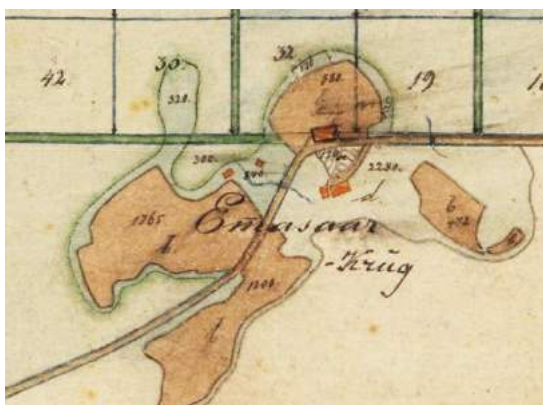

Foto 4. Ämmasaare (Emmasaare) kõrts. Väljalõige 1857. aasta kaardist⁴⁴

⁴⁰ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 121-122

⁴¹ Lepiku kõrts. Allikas: *Karte sammtlicher Wiesen Anlagen zu Heinrichshof*. EAA.1315.1.73, leht 3. 1848. [www] <https://goo.gl/voaB2i> (29.01.2018)

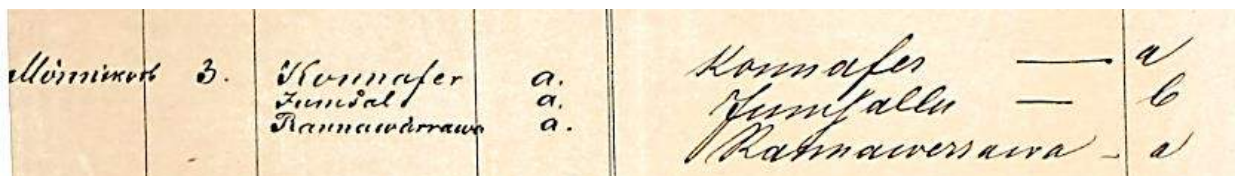
⁴² Samas

⁴³ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 123

⁴⁴ Ämmasaare kõrts. Allikas: *Karte von der Heinrichshofschen Moor-Wirtschaft im Emmasaar*. 1857. EAA.1315.1.75, leht 1. [www] <https://goo.gl/fhscwv> (13.03.2018)

2.2. Imastu mõis (Mõnnikorb)

Fotol 5 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Imastu mõisal on olnud 1857. aastal kokku 3 kõrtsi – Konnavere (Konnafer), Jumpsalu (Jumsallo) ja Rannavärava (Rannavärrawa). Nendest on 1878. aastal suletud Jumpsalu kõrts.

Imastu mõis 3.	Konnavere	a.	Konnavere	—	a
	Jumpsalu	a.	Jumpsalu	—	b
	Rannavärava	a.	Rannavärava	—	a

Foto 5. Imastu (Mõnnikorb) mõisa 3 kõrtsi (Konnavere, Jumpsalu ja Rannavärava) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.⁴⁵

2.2.1. Konnavere kõrts (Konnafer)

Tammik kirjeldab Konnavere kõrtsi asukohta sõnadega: „See asus üsna Valgejõe ääres, otsapidi vastu vana maanteed“. (Foto 6) Kirjelduste järgi oli Kõrtsi esifassaadi sammastele toetuv katus suunatud jõe ja sinna võis hobusega alla sõita. Viimaseks kõrtsmikuks oli

Tammiku sõnul keegi Gabriel, kuid pole teada, kas see oli tema ees- või perekonnanimi. Konnavere kõrts suleti 20. sajandi alguses. Hiljem elas selles hoones neli perekonda. Pärast asundustalude jagamist läks hoone erakättesse.⁴⁶

Foto 6. Konnavere kõrtsi arvatav asukoht paremal pool Valgejõe kaldal. Väljalõige 1809. aasta Mellini⁴⁷ kaardist⁴⁸

⁴⁵ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

⁴⁶ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 73-74

⁴⁷ Märkus: **Mellin** - sündinud Tuhala mõisas Harjumaal 1754. aastal. Oma peatöö „Liivimaa atlase“ koostas krahv Ludwig August Mellin Peterburi kindralstaabi topograafiaosakonnas, kus ta teenis kindral Baueri joonestuskontoris. "Liivimaa atlas" võttis kokku 18. sajandi saavutused Baltimaade kartograafia alal. Allikas: Ajalooarhiiv. Krahv Ludwig August Mellin. [www] <http://www.ra.ee/ehaest/krahv-august-mellin/> (11.03.2018)

⁴⁸ Mellin, Graf Lud. Aug. Eestimaa kaart, TLA.149.4.421 leht 3. 1809. [www] <https://goo.gl/d2Fm9y> (29.01.2018)

Kõrtsihoone asetses vastu tollaegset Tapa-Rakvere teed. 2000. aastate alguses tähistasid kõrtsi asukohta varemed koos risti selle otsas oleva kolhoosi poolt endisest laudahoonest ümberehitatud laoga. Need asuvad uue ja vana tee vahel, millisele osutavad kõrtsivaremete le kasvanud neli suurt puud. Ajal, mil kõrts ehitati, Tapa-Rakvere teed veel olemas polnud ning ehitati Moe-Põima tee äärde. Kõrtsihoone olevat Tammiku sõnul lammutatud 1960. aastate paiku sõdurite poolt, kes tahtsid selle palkidest Peebumäele sauna ehitada. Palgid olid aga nii kõvad, et sõdurid nende saagimisega toime ei tulnud ning lõonud käega.⁴⁹

2.2.2. Jumpsalu kõrts (Jumsallo)

19. sajandi II poolel välja antud kaardil on küla nimega Jumpal,⁵⁰ mis kuulub Imastu mõisa juurde. Teistsugusele nimele osutab aga Mellini poolt näidatud Jamsallo kõrtsi asukoht mõisahooneist lõunas (foto 7).⁵¹

Ehkki 1695. aastaks oli Tammiku sõnul kaardilt Imastu küla juba kadunud ning selle asemele tekkinud Vanamõisa küla, näitab 1798. aastal Mellini atlas veel Imastu (Jumsallo) kõrtsi mõisa külje all (foto 7). Pärast teist maailmasõda lammutas kõrtsi viimane omanik kõrtsihoone ning ehitas saadud palkidest endale väikese elumaja, mis on seal olemas praegugi. Mõlemad kõrtsid olid ehitatud vastakuti Loksalt Põima poole viiva tee äärde.⁵²

Foto 7. Jumpsalu kõrts (Jamsallo). Väljalõige 1798. aasta Mellini kaardilt.⁵³

⁴⁹ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 74

⁵⁰ Karte den Gütern Mönnikorb, Kurrisaar und Uddrich. 19. sajandi II pool. EAA.854.4.997, leht 1. [www] <https://goo.gl/z17EAV> (29.01.2018)

⁵¹ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 64

⁵² Samas, lk 73

⁵³ Jumpsalu kõrts. Allikas: Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernemenen u. Herzogthümern Lief- und Ehstland und der Provintz Oesel. Das Ganze besteht aus einer Generallkarte und vierzehn Kreiskarten. Der Wesenbergsche Kreis. /koostaja Ludwig August Mellin. EAA.1365.1.31 leht 20, 1798. [www] <https://goo.gl/8Jt98X> (29.01.2018)

2.2.3. Rannavärava körts (Rannawärrawa)

Tammiku arvates on tegu varem mainitud Põima körtsiga, mida hiljem tunti Rannavärava körtsi nime all. Körts asus Tapa-Loobu (sellel ajal Moe-Viitna) tee ääres Põimalt ranna poole (foto 8), kus praegugi tuntakse Rannavärava nimetust. Tema asukohta tähistab praegu sealne bussipeatus.⁵⁴

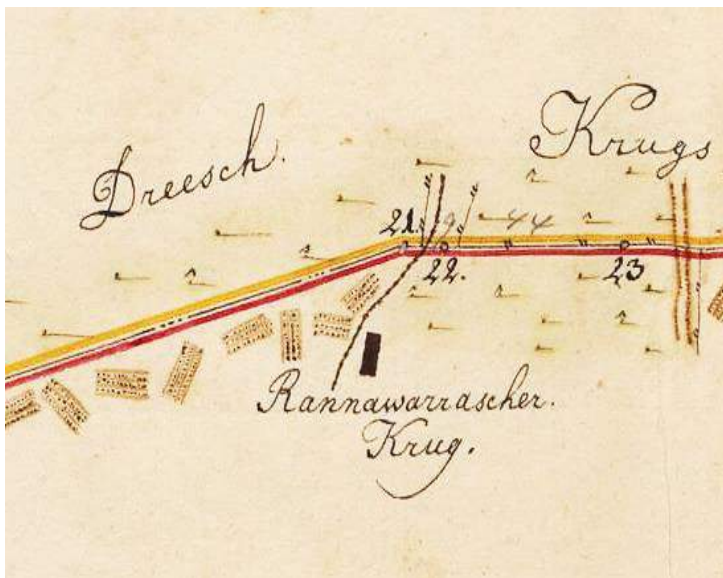

Foto 8. Rannavärava körts.

Väljalõige 1801. aasta kaardilt.⁵⁵

2.3. Udriku mõis (Uddrich)

Foto 9 on väljalõige körtside nimistust, millele märgitud Udriku mõisal on olnud 1857. aastal kokku 3 körtsi – Rista (Rista), Päri (Perri) ja Nagala (Naggala). Nendest on 1878. aastal suletud Nagala körts.

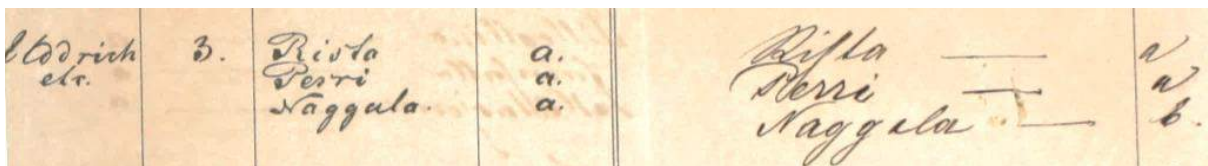

Foto 9. Udriku (Uddrich) mõisa 3 körtsi (Rista, Päri, Nagala) Kadrina kihelkonna körtside nimistus 1857-1878.⁵⁶

⁵⁴ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 73-74

⁵⁵ Rannavärava körts. Allikas: *Charte von der Grentze zwischen dem Guthe Mönnikorb und dem Guthe Hinrichshoff*. 1801. EAA.1315.1.69 leht 3. [www] <https://goo.gl/FznMDP> (30.01.2018)

⁵⁶ Kihelkonna körtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

2.3.1. Rista kõrts (Rista)

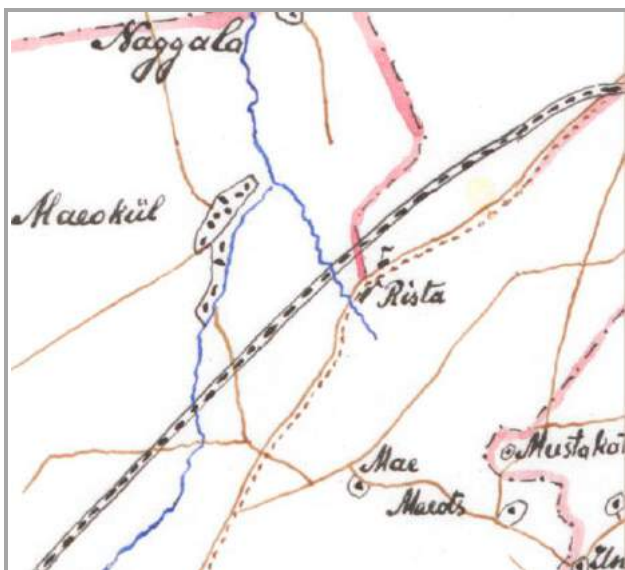

Foto 10. Rista kõrts. Väljalõige 19. sajandi lõpus välja antud kaardilt.⁵⁸

Rista kõrts asus Mäoküla lähedal (foto 10). Tammiku hinnangul oli kõrtsist mõnisada meetrit Kadrina pool asunud Kukemäe kõrts tõenäoliselt alles rajamata. Rista kõrts asus Mäoküla territooriumil ja oli nii Mäoküla kui ka teistele sealse ümbruse meestele sagedaseks kooskäimise kohaks. Igal kevadel toimus seal küla koosolek, kus kaubeldi ja arutati muid asju ning pärast mindi seda kõrtsi tähistama. Rista kõrtsihoone hävis 1934. aastal tulekahjus. Selle asukohta tähistab hiljem samale vundamendile ehitatud Rista talu kõrvalhoone.⁵⁷

2.3.2. Päri kõrts (Perri)

Foto 11. Päri kõrts. Väljalõige 1848. aasta kaardilt.⁵⁹

Richard Tammik peab Päri kõrtsi algusajaks 1732. aastat. Kõrtsihoone asus suhteliselt lähestikku Päri veskiga.⁶⁰ 1848. aasta kaardil on kõrts kuulunud Udriku mõisa valdusesse (foto 11). Kõrtside loend⁶¹ kinnitab samuti kõrtsi kuuluvust Udriku mõisa valdusesse nii aastatel 1857 kui ka 1878. Pärast kõrtside sulgemist Kadrina kihelkonnas 1900. aasta aprillis⁶² kasutati Päri kõrtsi ruume nahaparkimistöökohana. Selle rajasid isa ja poeg Karl ning Juhan Saar. Perekond Saar oli 1936. aastal ka juba üks Kadrina autoomanikest. Nahaparkimistöökoda tegutses hoones ka pärast teist maailmasõda.⁶³

⁵⁷ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 325

⁵⁸ Rista kõrts. Allikas: *Kirchspiel St. Catharinen*. 19. sajandi lõpp. EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)

⁵⁹ Päri kõrts. Allikas: *Geometrische Plan von den Ländereien der Kirche St. Catharinen zu Tristfer*. 1848. EAA.46.2.149, leht 1. [www] <https://goo.gl/GiuQje> (11.03.2018)

⁶⁰ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 311-312

⁶¹ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

14. mail 1956. aastal puhkes aga endises Päri kõrtsihoones (foto 12) tegutsenud nahaparkimise töökojas tulekahju (foto 13). Tiiu Uusküla sõnul arvatakse, et kuumal ja kuival kevadpäeval visati hooletult maha suitsukoni. Tuli levis kõrvalasuvale Karl Saare elamule, kus elas ja töötas kohalik loomaarst ning teisel pool teed olevale vallamajale.⁶⁴

1970ndatel taastati endine kõrtsihoone ning seal asus mitu aastat toolipõhjade polsterdamise töökoda. 1990ndatel töötas hoones mõne aasta ka eraomanikule kuuluv toidupood.⁶⁵

Foto 12. Vaade Tapa teele Loobu jõe silla juurest. Hooned vasakult: küün ja Päri kõrts. Pildistanud 1920ndatel aastatel Heinrich Kruusvald.⁶⁶

Foto 13. Endine Pääri kõrtsihoone pärast 14. mail 1956. aastal aset leidnud põlengut. Pildistanud Heinrich Kruusvald.⁶⁷

⁶² Kodumaalt. (1900). — Postimees, 2 mai, lk 3. [www] <https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1900/05/02/9> (18.03.2018)

⁶³ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 529

⁶⁴ Uusküla, T. (20.01.2018). Pääri kõrtsihoone. K. Jõgiste. [Kirjalikud mälestused]. Kadrina

⁶⁵ Tammik, R. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 529

⁶⁶ Allikas: Tiiu Uusküla erakogu

⁶⁷ Samas

2.4. Neeruti mõis (Buxhoevden)

Fotol 14 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Neeruti mõisal on olnud 1857. aastal kokku 2 kõrtsi – Kasteniidu (Kaustanida) ja Ämmamäe (Emmamaggi). Nendest on 1878. aastal suletud Kasteniidu kõrts.

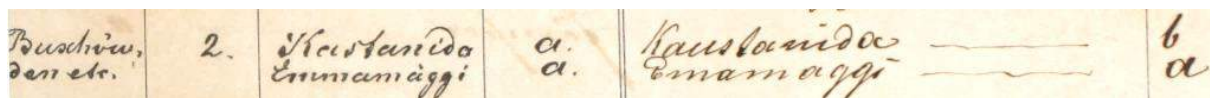

Foto 14. Neeruti (Buxhoevden) mõisa 2 kõrtsi (Kasteniidu ja Ämmamäe) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.⁶⁸

2.4.1. Kasteniidu kõrts (Kaustanida)

Kõrtsi asukohast jutustab Arnold Kastemäe, et Neeruti-Valgma tee ääres, sellest läänes asundustalu Kirsimäe maa peal, olnud kunagi Kasteniidu kõrts. See asundus väikses orukeses, teest umbes 20. meetri kaugusel. Selle kõrtsi asemest põhjas asub suur kivi, mida on nimetatud ka Lindakiviks, hiljem ka Trepikiviks. Neeruti mõisnik Magnus Wilhelm Nieroth kirjutas 1732. aastal adramaade loendis sellest kõrtsist Valgma kõrtsi (foto 15) nime all, mille lasi 1726. aastal Albu talumeeste poolt ehitada. Tammiku arvates ei saa selles päris kindel olla, kuid arvab, et uus Kasteniidu kõrts ehitati vana Valgma kõrtsi asemele.⁶⁹

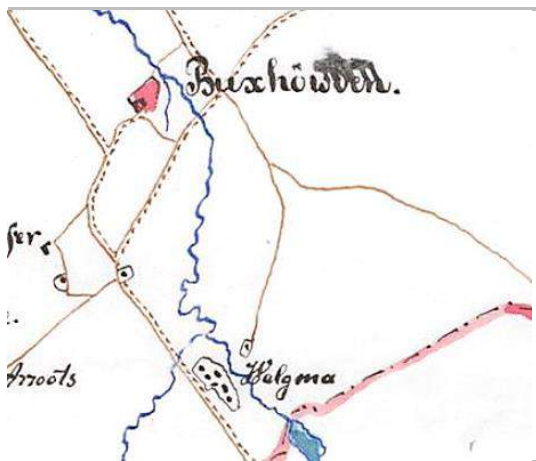

Foto 15. Kasteniidu kõrtsi oletatav koht (Valgma). Väljalõige 19. sajandi lõpus välja antud kaardilt.⁷⁰

Mõisnik Nierothi väitel müüs kõrts aastas läbi 12 kuni 15 vaati õlut. Mõisavalitseja Hermann Brehm mainis 1765. aastal Neeruti mõisa kolme kõrtsi kohta, et need andsid vähe kasumit. 1893. aastal Kasteniidu kõrts kindlasti enam ei töötanud, sest pärast seda pole Tammiku andmeil kõrtsist enam ühtegi jälge.⁷¹ Kui 1765. aastal oli juttu Neeruti kolmest kõrtsist, siis 1857. aasta kõrtside loend mainib ainult kahte ning 1878. aastal Kasteniidu kõrts on suletud.

⁶⁸ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

⁶⁹ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 162-163

⁷⁰ Kasteniidu kõrts. Allikas: *Kirchspiel St. Catharinen*. 19. sajandi lõpp. EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)

⁷¹ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 162-163

2.4.2. Ämmamäe kõrts (Emmamaggi)

1531. aastal on Valgma küla juurde kuulunud kolm kõrtsi. Umbes sajand tagasi mainitud kolm kõrtsi Valgma (Walckemus) küla juures olid Tammiku hinnangul veel alles. Üks neist võis asuda Saksi raja ääres Ämmamäel (foto 16), mida läbis Neerutist Saksi viiv tee. 1882. aastal on Ämmamäe kõrtsmikuks olnud Kustas Lampe ja tema järel 1885. aastal on Josep Peetermann. Ämmamäe kõrtsist kõneldakse Tammiku andmetel ka veel 1893. aastal Krögeri aadresskalendris, kus on juttu ka kõrtsmik Juhan Ahlbergist.⁷²

Ämmamäe viimaseks kõrtsmikuks oli Tõnis Kreutzwald, kes kõrtsi sulgemise järel 20. sajandi alguses elas seal kuni oma surmani.⁷³

Foto 16. Ämmamäe kõrts.

Väljalõige 19. sajandi lõpus välja antud kaardilt.⁷⁴

2.5. Pala mõis (Pallal)

Fotol 17 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Pala mõisal on olnud 1857. aastal kokku 1 kõrts – Põldsaares (Põldsaares). See kõrts on 1878. aastal märgitud suletuks.

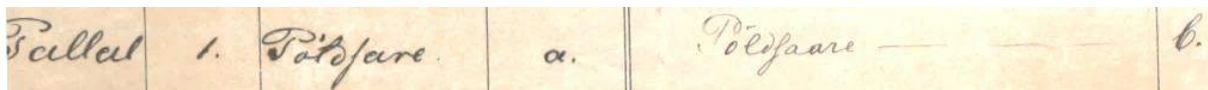

Foto 17. Pala (Pallal) mõisa kõrts (Põldsaares) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.⁷⁵

⁷² Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 162-163

⁷³ Samas, lk 162-163

⁷⁴ Ämmamäe kõrts. Allikas: *Kirchspiel St. Catharinen*. 19. sajandi lõpp. EAA.46.2.122, leht 2. [www]
<https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)

⁷⁵ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

2.5.1. Põltsaare kõrts (Põltsaare)

Põltsaare kõrts asus Palalt paar kilomeetrit Ohepalu poole. Pala mõisal oli Tammiku andmetel viinaköök, mis valmistas toodangut oma, Põltsaare kõrtsi tarbeks.⁷⁶ Mellini 1798. aasta kaardile on Pala küla juurde märgitud kõrtsi tingmärk, aga mitte nimi.⁷⁷

Foto 18. Põltsaare kõrts
Väljalõige 1872. aasta kaardilt.⁷⁸

19. sajandi lõpul valmistatud Kadrina kihelkonna kaardile on märgitud Põltsaare kõrts Pala külast aga hoopis kaugemale,⁷⁹ nagu ka 1872. aastal välja antud kaardile (foto 18). 2. aprilli 1898. aasta Postimehes on ilmunud kuulutus, milles pakuti rendile Põltsaare kõrtsi „ühes poeruumiga ja põllu-, heina- ja karjamaaga.“ Kaupa tegi Palla mõisa valitsus. (Foto 18.1).

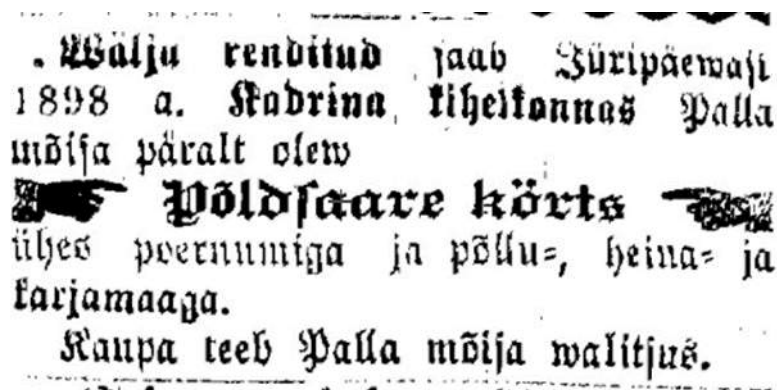

Foto 18.1. Rendile pakkumise kuulutus
Väljalõige 2. aprilli 1898. aasta Eesti Postimehest.⁸¹

Kõrts lõpetas töö nähtavasti nii nagu enamik teisigi kõrtse 20. sajandi alguses ja 1918. aasta paiku hävis tules ka tema hoone.⁸⁰

⁷⁶ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 218

⁷⁷ Põltsaare kõrts. Allikas: *Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernemenen u. Herzogthümern Lief- und Ehstland und der Provintz Oesel. Das Ganze besteht aus einer Generallkarte und vierzehn Kreiskarten. Der Wesenbergsche Kreis.* /koostaja Ludwig August Mellin. EAA.1365.1.31 leht 20, 1798. [www] <https://goo.gl/8Jt98X> (29.03.2018)

⁷⁸ Põltsaare kõrts. Allikas: *General-Karte von dem im Gouvernement Estland, Wierländischen Kreise und St. Catharinenschen Kirchspiele belegenem privaten Gute Pallal.* 1872. EAA.854.4.164, leht 4. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (29.03.2018)

⁷⁹ Põltsaare kõrts. Allikas: *Kirchspiel St. Catharinen.* 19. sajandi lõpp. EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)

⁸⁰ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 218

⁸¹ Põltsaare kõrts. (2.04.1898). Kuulutus Veerg 4. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, lk 4. [www] <http://dea.digar.ee/article/eestipostimees/1898/04/02/11.4> (29.03.2018)

2.6. Vohnja mõis (Fonal)

Fotol 19 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Vohnja mõisal on olnud 1857. aastal kokku 2 kõrtsi – Härra (Erra) ja Veski (Mühle). Need mõlemad kõrtsid on 1878. aastal märgitud suletuks.

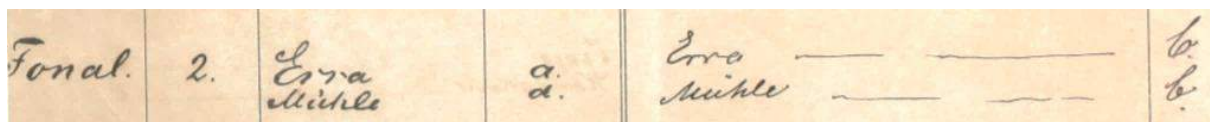

Foto 19. Vohnja (Fonal) mõisa 2 kõrtsi (Härra ja Veski) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.⁸²

2.6.1. Härra kõrts (Erra)

Tammiku andmeil oli Vohnja mõisal pruulikoda, mis varustas oma kahte kõrtsi, kuid saatis toodangut ka mujale. Härra kõrts oli kiviehitis, mis asus vana Tapa-Loobu tee ääres (foto 20),

üsna lähedal praegusele Kuusiku bussi-peatusele.⁸⁴ 1850. aastast pärinevas allikas antakse teada Härra kõrtsi rendile andmisest. Mitmel korral ümber ehitatuna jõudis kõrtsihoone olla küll nelja-korteriliseks moonamajaks, asuniku elumajaks, milles elati ka aastal 2005.⁸⁵

Foto 20. Härra kõrts.

Väljalõige 1850. aasta kaardilt.⁸³

2.6.2. Veski kõrts (Mühle)

Mellini atlasel (fotol 21) on märgitud kõrts (ringiga tähistatud), kus ristusid Vohnjast-Soomuksele ja Kolust-Vatku viivad teed. Veski kõrts alustas tegevust Richard Tammiku arvates Kõverjärve kõrtsi asemel, mille asukohta täpselt ei teata. Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus kõneldakse vaid Härra ja Veski kõrtsidest (foto 19), mis 1878. aastal on märgitud suletuks, aga 1893. aastal ei mainita enam Tammiku väitel enam kumbagi.⁸⁶

⁸² Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

⁸³ Härra kõrts. Allikas: *Charte von dem, im Wesenbergschen Kreise und St. Catharinenschen Kirchspiele belegenem, zum privaten Gute Fonal gehörigen Streustücke Musimets*. 1850. EAA.854.4.167, leht 1 [www] <https://goo.gl/VwRri7> (28.03.2018)

⁸⁴ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 384

⁸⁵ Samas, lk 387

⁸⁶ Samas, lk 380

Veski kõrts pidi asuma temale nime andnud vesiveski juures, niisiis mõisast ühe kilomeetri kaugusel üle Langemäe Watku poole viiva tee ääres. Selle järgi võiks arvata, et Loobu jõel, kuid Tammiku väitel pidi see siiski olema Vaiatu poolt voolava oja kaldal, kus veel 1936. aastal olevat olnud alles endise kõrtsihoone alusmüürid.⁸⁷

Foto 21. Veski kõrts.

Väljalõige 1798. aasta Mellini kaardist.⁸⁸
Sinisega lisatud autori märkmed.

2.7. Kihlevere mõis (Kichlefer)

1857-1878. aasta Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu järgi oli Kihlevere mõisal kolm kõrtsi: Kuremäe, Telliste ja Auküla, millest 1857. aastal oli suletud Telliste ning 1878. aastal ka kaks ülejäänud kõrtsi. (Foto 22) Kahjuks ei kirjuta Telliste ega Auküla kõrtsidest midagi ka kodu-uuriija Richard Tammik.

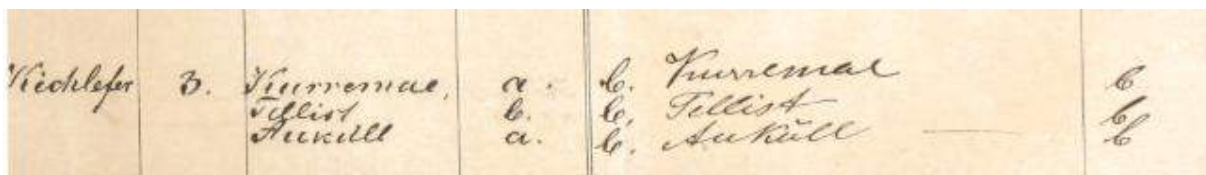

Foto 22. Kihlevere (Kichlefer) mõisa 3 kõrtsi Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878. aastal.⁸⁹

2.7.1. Kuremäe kõrts (Kurremae)

Tammiku väitel oli kõrtsihoone Kuremäel 2005. aastal veel alles, olgugi et ümberehitatud kujul, endine nelja korteriga moonamaja. Rahvasuu teab kõnelda, et seesama oligi kunagine kõrtsihoone, mis pärast sulgemist 19. sajandi viimasel veerandil, kasutati ära moonamajana. Kunagise kõrtsi olemasolu selles majas lubab nüüdki oletada selle väliskuju: paekivist otsad ja nende vahel eest kinniehitatud puitehitis.⁹⁰

⁸⁷ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 387

⁸⁸ Veski kõrts. Allikas: *Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernemenen u. Herzogthümern Lief- und Ehtland und der Provintz Oesel. Das Ganze besteht aus einer Generallkarte und vierzehn Kreiskarten. Der Wesenbergsche Kreis.* /koostaja Ludwig August Mellin. EAA.1365.1.31 leht 20, 1798. [www] <https://goo.gl/8Jt98X> (18.03.2018)

⁸⁹ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

⁹⁰ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 111

2.8. Lasila mõis (Lassila)

Lasila mõisal oli Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878 järgi alles 1878. aastal 2 kõrtsi – Raja ja Vanakõrts (Alt-Krug) (foto 23 ja 24), kuigi viimati mainitud kõrts vahepeal ilmselt oli suletud, sest 1857. aastal teda kõrtside nimekirjas ei olnud.

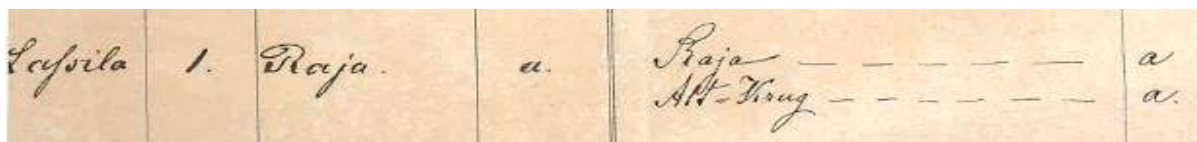

Foto 23. Lasila mõisa 2 kõrtsi Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878. aastal.⁹¹

Foto 24. Vanakõrts (autori märkus: vasakul märgistatud ringiga) ja Raja kõrts (paremal). Väljalõige 19. sajandi lõpus välja antud kaardist.⁹²

2.8.1. Vanakõrts (Alt-Krug)

Foto 25. Vanakõrts.

Väljalõige 1889. aasta kaardilt.⁹³

Vanakõrts ja sellega seotud talukoht, asusid keset Lasila mõisa maid, Assamalla-Karunga teeristilt Kadrina poole tee ääres. Kõrtsi mainiti juba 1726. aasta adramaade revisjonikirjas. Tammiku arvates pidi Vanakõrts Lasila mõisa taludele ja teistelegi olema mingiks keskuseks, sest 1836. aasta kaardi järgi oli selle naabrusesse endale majakesed ehitanud ka kaks rätsepat (foto 25). Saksakeelne nimi *Alt Krug* on täpne tõlge Vanakõrtsist. Hiljem oli seal ka asundustalu, mille nimeks Altkõrtsi.⁹⁴

⁹¹ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

⁹² Vanakõrts. Allikas: *Kirchspiel St. Catharinen*. 19. sajandi lõpp. EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)

⁹³ Vanakõrts. Allikas: *Karte der Hofs und Bauerländereien vom Gute Lassila*. 1889. EAA.2072.5.221, leht 1. [www] <https://goo.gl/Y15W6b> (28.03.2018)

⁹⁴ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 135

2.8.2. Raja kõrts (Rajo)

Tammiku andmeil pärineb esimene teade Raja kõrtsist aastast 1825, milles kõneldakse Raja kõrtsmikust Tõnnost, kes süüdistas kohtu ees Mätasjärve kõrtsmikku Antonit, et see olevat

Foto 26. Raja kõrts.

Väljalõige 1889. aasta kaardilt.⁹⁵

Tallinna sõites tema hobuse vaese omaks ajanud. Kõrts asus Lasila-Rakvere (Wesenberg) tee ääres (foto 26). Kõrtsihoone on praegugi kellelegi eluruumiks. Raja kõrtsi läheduses jooksid kokku kolme mõisa piirid: Porkuni, Karitsa ja Lasila. Raja kõrtsitalu juurde kuulusid kaks sauna.⁹⁶

2.9. Undla mõis (Undell)

Undla mõisal oli 1857. aastal, mil koostati Kadrina kihelkonna kõrtside loend, kaheksa kõrtsi. Selline kõrtside rohkus oli suurim Kadrina kõikidest kihelkonna mõisatest. Loendi põhjal võib küll väita, et üks neist kõrtsidest, Veski (Mühle), siis juba ei töötanud ning 1878. aastaks olid ka teised Undla mõisale kuulunud kõrtsidest suletud. (Foto 27)

Undell.	g.		a.		
		Kuukomäe	a.		
		Kuukomäe	b.		6
		Kuukomäe	a.		
		Lomli	a.		6
		Pylle	a.		6
		Wäinämäe	a.		6
		Põrsare	a.		6

Foto 27. Undla mõisa 8 kõrtsi Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878. aastal.⁹⁷

⁹⁵Raja kõrts. Allikas: *Karte der Hof- und Bauerländereien vom Gute Lassila*. 1889. EAA.2072.5.221, leht 3. [www] <https://goo.gl/Y15W6b> (28.03.2018)

⁹⁶ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 135

⁹⁷ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

2.9.1. Kukemäe kõrts (Kuckemäh, Kuckomäh, Kukema)

Kukemäe kõrts asus Undla mõisa territooriumi edelasopis Tapa maantee ääres (foto 28), peaaegu vastamisi Udriku mõisale kuulunud Riista telliskivivabrikuga. Eduard Leppik osutab selle asukohale maanteega ristunud Konnakaeva ojust (nüüd kuiv) sadakond meetrit Kadrina

Foto 28. Kukemäe kõrts.
Väljalõige 1859. aasta kaardilt.⁹⁸

pool, Kukemäe kõrgendiku jalamil. Kukemägi ise jääb teisele poole raudteed. Leppiku andmeil tunti seda Looga kõrtsina (Kadrina ja Udriku vahel), mis oli Kukemäe kõrtsi teine nimi. Richard Tammiku väitel kõrtsi asutamise kohta andmed puuduvad, kuid 1839. aastal oli kõrtsmikuks olnud Nõmmkülast pärit Kukkemäe Mats Sieder.⁹⁹

2.9.2. Riisaare kõrts (Riosaare)

Riisaare kõrts asus Tammiku hinnangul Tuimõisast läänes, Tuimõisa ja Vääлма vahel, sest seal oli Riisaare talu, kuid kahjuks ei teata, millal sinna kõrts rajati ja kaua see töötas.¹⁰⁰

2.9.3. Vinnimäe kõrts (Winnimäggi)

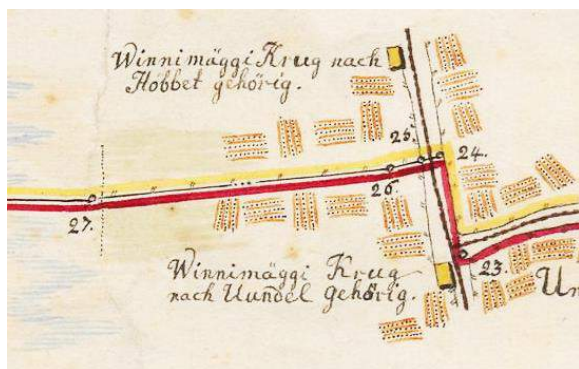

Foto 29. Vinnimäe kõrts.
Väljalõige 1803. aasta kaardilt.¹⁰¹

Vinnimäe kõrts asus Undla ja Hõbeda mõisate piiril Viitna tee ääres. Tammiku andmetel töötas aastal 1799 Vinnimäe kõrtsmikuna Pello Hanso Jürri.¹⁰² 1803. aasta kaart näitab, et Vinnimäe kõrtsihooneid on olnud isegi 2 kaks, üks Undla mõisa ja teine Hõbeda mõisa maadel. (Foto 29)

⁹⁸ Kukemäe kõrts. Allikas: *Charte von dem im Ehstländische Gouvernement, Wierländschen Kreise und St. Katharinenschen Kirchspiele belegenem privaten Gute Undell*. 1859. EAA.3724.4.1781, leht 3. [www] <https://goo.gl/4CUw8N> (28.03.2018)

⁹⁹ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 350

¹⁰⁰ Samas, lk 350

¹⁰¹ Vinnimäe kõrts. Allikas: *Geometrische Delineation der unter Schiedsrichterlichen Vermittelung regulirten und durch gemeinschaftliche Übereinkunft beiderseitigen unter benannter Transigenten näher bestimmten und für immer fest gesetzten Grenzen zwischen die Güther Hobbet und Undell*. 1803. EAA.3724.4.1564, leht 1. [www] <https://goo.gl/pkT5wp> (28.03.2018)

¹⁰² Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 351

2.9.4. Piilu kõrts (Pylo, Piele)

Piilu kõrtsi on olemas küll 1859. aasta kaardilt, kuid muud informatsiooni selle kõrtsi kohta Tammiku hinnangul leida ei ole.¹⁰³ Undla mõisa kaart näitab Piilu kõrtsi Piilu küla põldudest Tapa küla pool. (Foto 30)

Foto 30. Piilu kõrts.

Väljalõige 1859. aasta kaardilt.¹⁰⁴

2.9.5. Lombi kõrts (Lombi)

Piilu külast põhjapool asus Lombi kõrts (foto 31) ja selle lähedal Lombi perele kuulunud elupaik.¹⁰⁶

Foto 31. Lombi kõrts.

Väljalõige 1859. aasta kaardilt.¹⁰⁵

¹⁰³ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 351

¹⁰⁴ Piilu kõrts. Allikas: *Charte von dem im Ehst. Gouv. Jerwschen Kreise und Ampelschen Kirchspiele, dem im Wierschen Kreise und St. Katharinenschen Kirchspleie belegen privaten Gute Undell angehörenden Streulande Pielo*. 1859. EAA.3724.4.1781, leht 1. [www] <https://goo.gl/tS7Tvb> (28.03.2018)

¹⁰⁵ Lombi kõrts. Allikas: *Charte von dem im Ehst. Gouv. Jerwschen Kreise und Ampelschen Kirchspiele, dem im Wierschen Kreise und St. Katharinenschen Kirchspleie belegen privaten Gute Undell angehörenden Streulande Pielo*. 1859. EAA.3724.4.1781, leht 1. [www] <https://goo.gl/ecgVXq> (1.02.2018)

¹⁰⁶ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 351

2.9.6. Kurisoo kõrts (Kurrisu)

Kurisoo kõrts (foto 32) on märgitud 1859. aasta Undla mõisa kaardile, asukohaga Kõverjärvest põhjas, Vohnja-Soomukse tee äärde. Rajamise algusaja kohta informatsioon

Tammiku andmeil puudub, kuid on teada, et Kõrts lammutati 1920ndate lõpus, kui tallu ehitati uus elumaja.¹⁰⁷

Foto 32. Kurisoo kõrts.
Väljalõige 1859. aasta kaardilt.¹⁰⁸

2.9.7. Trahteri kõrts (Trachter)

Foto 33. Trahteri kõrts. Väljalõige 1846. aasta kaardilt.¹⁰⁹

Eduard Leppik kirjutab, et Undla mõisal kerkis Viitna tee äärde sammastega Trahteri kõrts (foto 33), milles 20. sajandi alguses tegutses veerandsajandi jooksul apteek.¹¹⁰ Tammiku andmeil nimetati kõrtsi 1830ndail Trahteri kõrtsiks, aga ka Kirikukõrtsiks, hiljem lihtsalt trahteriks. Ehkki 1878. aastal kõrtside nimistu näitab, et trahter suleti, on teada, et tegelikult see siiski töötas. Sama võis lugu olla ka Kukemäe ja Kurisoo kõrtsidega.¹¹¹

Allpool oleval fotol 34 on kõrtsi põhjaots näha maanteest vasakul. See oli tüüpiline kõrtsihoone, mille esiküljel ilutses sammastega terrass. Vene-Jaapani sõja (1904-1905) ajal

¹⁰⁷ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 350

¹⁰⁸ Kurisoo kõrts. Allikas: *Charte von dem im Ehst. Gouv. Wierländschen Kreise St. Katharinenschen Kirchspiele belegenem dem privaten Gute Undell gehörenden Streustücke Tuimoisa*. 1859. EAA.3724.4.1781, leht 2. [www] <https://goo.gl/FSW6BS> (28.03.2018)

¹⁰⁹ Trahteri kõrts. Allikas: *Geometrischer Plan von den Ländereien der Kirche St. Catharinen zu Tristfer*. 1846. EAA.854.4.410, leht 1. [www] <https://goo.gl/zE4ZXB> (20.03.2018)

¹¹⁰ Leppik, E. (2000). Kultuurilooline Kadrina. Rakvere: Shalom, lk 9

asus seal laatsaret, kuhu toodi ravile sõdureid. Ajaperioodil 1905 kuni 1931 töötas hoones apteek, mistõttu rahvasuus kandis maja „vana apteegi“ nime veel aastaid hiljemgi.¹¹²

Foto 34. Vaade Kadriinale Viitna poolt 1930ndate alguses. Vasakul Trahteri kõrtsihoone.¹¹³

Alates 1931. aastast kasutati ruume eluruumidena. 1960ndatel hoone põhjaots, töllakuur, lammutati. Eluruumide osa ehitati aga kahekordseks, kuhu said korteri Kadriina kooli õpetajad (4 perekonda). Kui hoone polnud enam elamiskõlblik, seistes aastaid tühjana, lammutati see 2008. aastal. Krundi põhjaservale ehitati uus ärihoone Tristvere Maja.¹¹⁴

2.10. Hulja mõis (Huljell)

Fotol 35 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Hulja mõisal on olnud 1857. aastal kokku 3 kõrtsi – Kruusimäe (Klingenberg), Tärge (Törgi) ja Põdra (Põdra). Nendest on 1878. aastal suletud Törgi kõrts ning Põdra kõrts on müüdnud.

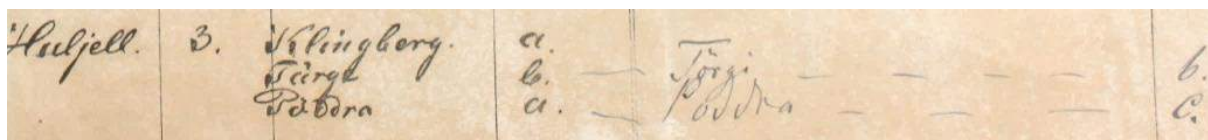

Foto 35. Hulja (Huljell) mõisa 3 kõrtsi (Kruusimäe, Tärge ja Põdra) Kadriina kihelkonna kõrtside nimistust 1857-1878.¹¹⁵

¹¹¹ Tammik, R. 2005. Kadriina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 349

¹¹² Viitna teelt Viru tänavat mööda Kadriina raudteejaamani. [www]
<https://www.youtube.com/watch?v=lkCWpaDmyeg&t=228s>

¹¹³ Tiiu Uusküla erakogu

¹¹⁴ Viitna teelt Viru tänavat mööda Kadriina raudteejaamani. [www]
<https://www.youtube.com/watch?v=lkCWpaDmyeg&t=228s>

¹¹⁵ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

2.10.1. Põdra kõrts (Podra)

Foto 36. Põdra kõrts.
Väljalõige 1866. aasta kaardilt.¹¹⁶

Põdra kõrts (foto 36) asus Hulja-Rakvere-Mädapea mõisate kokkupuutealal. 1788. aastal nimetatud ka Saukse kõrtsiks ning esimene kõrtsmik oli Kusto Mihkel. 1872. aastal müüdi endise Põdra kõrtsi krunt.¹¹⁷ Kõrtsi lõpetamise kohta on teada ainult, et see jäi aastate 1878-1882 vahele.¹¹⁸

2.10.2. Tärgi kõrts (Törgi, Turge)

Tärgi kõrtsi kohta, mida Tammiku väitel 1857. aastal nimetati ka Turge kõrtsiks ja 1878. aastal Törgi kõrtsiks, puuduvad igasugused andmed. Arvatakse, et kõrtsi asukoht oli Tärgil (vastu Neeruti mõisa maad) ja selle esimeseks ning vist ka ainsaks kõrtsimeheks oli Tärgi metsavahitalu pidaja Gustav Truberg. Kõrtsi tegevuse lõpetamise kohta pole midagi teada.¹¹⁹

2.10.3. Kruusimäe kõrts (Klingenberg)

Foto 37. Kruusimäe kõrts.
Väljalõige 1848. aasta kaardilt.¹²⁰

Kruusimäe kõrtsist esimene teade on aastast 1698, võimalik, et kõrtsi asutaja oli Gustav Christian v Der Pahlen, kuid Tammik pole selles täiesti kindel.¹²¹ Viimased teated Kruusimäe kõrtsi (foto 37) töötamisest pärinevad aastast 1893, kuigi tegelik lõpetamine võis olla uue sajandi algul.¹²²

¹¹⁶ Põdra kõrts. Allikas: *Charte des Gutes Huljal im St. Kathrienschen Kirchspiel*. 1866. EAA.854.4.988, leht 1. [www] <https://goo.gl/g3UiHF> (13.03.2018)

¹¹⁷ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 44-45

¹¹⁸ Samas, lk 46

¹¹⁹ Samas, lk 46

¹²⁰ Kruusimäe kõrts. Allikas: *Geometrische Plan von den Ländereien der Kirche St. Catharinen zu Tristfer*. 1848. EAA.46.2.149, leht 1. [www] <https://goo.gl/GiuQje> (11.03.2018)

¹²¹ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 45

¹²² Samas, lk 46

Kohaliku karskusseltsi nõudel suleti aastal 1900 Kadrinas kolm kõrtsi, seetõttu sai Kruusimäe kõrtsist teemaja.¹²³ Selle teemaja lõunaotsa vastu ehitati 1912. aastal Kadrina Hariduse Seltsi maja (foto 38). Juurdeehitus jäi Hariduse Seltsi saaliks, mis oli kasutusel 1930. aastani, mil see lammutati, et saaks selle asemele ehitada uus ning moodne seltsimaja.¹²⁴ (Foto 39)

Foto 38. Kruusimäe kõrts (Klingenbergi) (vasakpoolne sammastega hoone) Kadrinas. Pildistamise võimalik ajaperiood on 1912-1930.¹²⁵

Foto 39. Kruusimäe kõrtsi lammutamine 1930. aastal. Taustal on vastvalminud uus seltsimaja¹²⁶ Kruusimäe kõrts lammutati, kui 1930. aasta sügisel.¹²⁷

2.11. Hõbeda mõis (Hoebbet)

Fotol 40 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Kolu mõisal on olnud 1857. aastal 1 kõrts – Vaalumäe (Walomäe). See kõrts 1878. aastal suletud.

Foto 40. Hõbeda (Hoebbet) mõisa kõrts Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.¹²⁸

¹²³ Kastemäe, A. 2005. Raiusin kõik raamatusse: kujunemise aastad. –Punane täht

¹²⁴ Trükised A-536. Rahvamaja. Neeruti seltsi MTÜ. [www] http://62.65.44.91/?page_id=553 (12.03.2018)

¹²⁵ Uusküla, T. erakogu

¹²⁶ Samas

¹²⁷ Leppik, E. (2004). Läbi kultuuriloolise Kadrina. Neeruti Seltsi toimetised A-535

¹²⁸ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

2.11.1. Vaalumäe kõrts (Walomäe)

Richard Tammiku väitel märgitakse arhiiviallikates 1837. aastal Vaalumäe (Walomäe) veskit ning kõrtsi, kus töötas kõrtsmikuna (arvatavasti ka möldrina) Juhhan Christiansohn. Vaalumäe kõrtsist ning veel ühest kõrtsmikust Heinrichsohnist kõneldi veel 1866. aastal. 1874. aastaks oli temagi pankrotti jäänud ja sellega oli nähtavasti lõpp ka Vaalumäe kõrtsil. Kas tegemist oli sama Heinrichsohniga, kes kohe selle järel ostis krediitkassa laenuga Põdra kõrtsikoha, jääb Tammiku väitel teadmata, kuid 1878. aastal polnud enam sedagi kõrtsi.¹²⁹

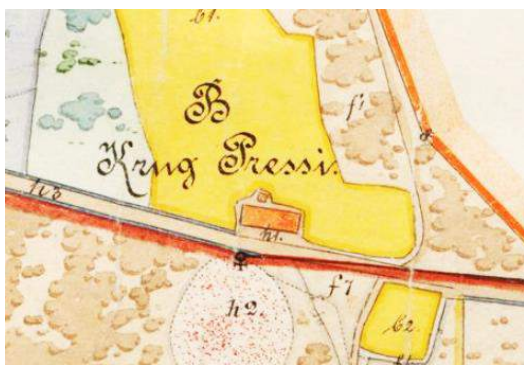
2.12. Vatku mõis (Wattküll)

Fotol 41 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Vatku mõisal on olnud 1857. aastal kokku 3 kõrtsi – Pressi (Pressi), Liiva (Liewa) ja Punane (Punnane). Nendest on 1878. aastal suletud Liiva ja Punane kõrts.

Foto 41. Vatku(Wattküll) mõisa 3 kõrtsi (Pressi, Liiva ja Punane) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.¹³⁰

2.12.1. Pressi kõrts (Pressi)

Pressis (foto 42) olid kõik majandushooned ja samuti ka kõrtsihoone puidust. Mõlemad olid alles mõisa likvideerimiseni. 1. märtsil 1929. aastal müüs Loobu metskond endise Pressi kõrtsihoone avalikul enampakkumisel ühele Kärnu asunikule, kes hoone peale ostu ära vedas.¹³¹

Foto 42. Pressi kõrts. Väljalõige 1897. aasta kaardilt.¹³²

¹²⁹ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 57-58

¹³⁰ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

¹³¹ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 367

¹³² Pressi kõrts. Allikas: *Special-Karte des Wald-Complex "Wiitna männik" mit der Hoflage Pressi des privaten Gutes Wattküll und der Waldparcelle Höbbeda kuusik des Gutes Höbbet.* 1897. EAA.3724.4.1812, leht 1.

[www] <https://goo.gl/mSQkuR> (20.03.2018)

2.12.2. Punane kõrts (Punnane)

Foto 43. Punane kõrts.

Väljalõige 19. sajandi lõpus välja antud kaardilt.¹³³

1857-1878. aasta Kadrina kihelkonna kõrtside nimistust leiame Punase (Punnane) kõrtsi (foto 43), mille asukoht pidi Tammiku arvates olema ilmselt Punase oja lähedal, Kadrina-Viitna tee ja tolle oja ristumiskohal või selle naabruses. Võimalik, et seal, kuhu hiljem tehti telliskivitööstus. Kõik kõrtsihooned olid kivist, ülejäänud ehitised puidust.¹³⁴

2.12.3. Liiva kõrts (Liewa)

Liiva kõrts asus Tammiku andmeil Rõmeda külast idas, mille juurde ehitati 19. sajandil vabadike küla Rõmeda-Tagavälja.¹³⁵

2.13. Saksi mõis (Saximois)

Fotol 44 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Saksi mõisal on olnud 1857. aastal kokku 3 kõrtsi – Tilloallika (Tilloallika), Jumpsalu (Jumsallo) ja Mätasjärve (Mättasjerwe). Kõik need kõrtsid nimistu andmeil 1878. aastal töötasid.

Saximois	b.	Tilloallika	a.	Tilloallika	a
		Jumjallo	a.	Jumjallo	a
		Mättasjerwe	a.	Mättasjerwe	a

Foto 44. Saksi (Saximois) mõisa 3 kõrtsi (Tilloallika, Jumpsalu ja Mätasjärve) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.¹³⁶

2.13.1. Jumpsalu kõrts (Jumsallo)

Loksu külas, vastu Imastu kõrtsi olnud Jumpsalu (Jumsallo, 1857. Jumpjallo, 1878. Jumhallo) kõrts.¹³⁷ Mõlemad kõrtsid olid ehitatud Loksult Põima poole viiva tee äärde vastakuti.¹³⁸

¹³³ Punane kõrts. Allikas: *Kirchspiel St. Catharinen*. 19. sajandi lõpp. EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (28.03.2018)

¹³⁴ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 368

¹³⁵ Samas, lk 369

¹³⁶ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

¹³⁷ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 271

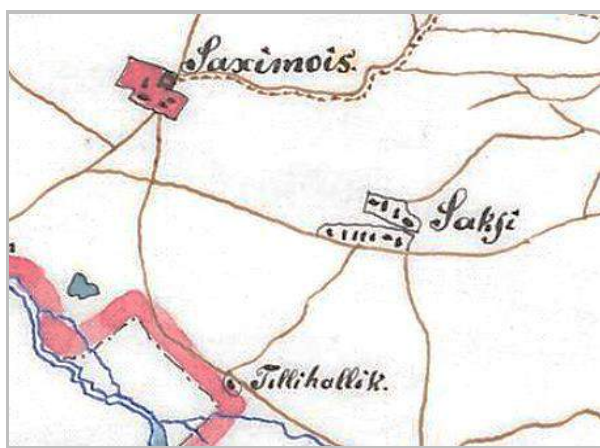
¹³⁸ Samas, lk 73

2.13.2. Mätasjärve kõrts (Mättasjerwe)

Mätasjärve kõrts eksisteeris Tammiku andmeil 1873. aastal, asudes vastu Lasila mõisa maadel.¹³⁹ Kihelkonna kõrtside nimistu kinnitab, et ka 1878. aastal oli Mätasjärve kõrts avatud.¹⁴⁰

2.13.3. Tilloallika kõrts (Tilloallika)

Saksis on Tammiku hinnangul olnud kõrts, millest annab tunnistust Saksis 1726. aastal elanud ning kõrtsmikuna töötanud Berend. 1832. aastal kõneldi Tilloallika kõrtsmikust Mardist.¹⁴¹

Kui aga vaadata Kadrina kihelkonna kõrtside nimistut, siis on seal kõrts olemas ka veel 1878. aastal.¹⁴²

Foto 45. Tilloallika kõrts.

Väljalõige 19. sajandi lõpul välja antud kaardilt.¹⁴³

2.14. Jõepere mõis (Jömper)

Fotol 46 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Jõepere mõisal on olnud 1857. aastal kokku 1 kõrts –Jõepere (Jömper). See kõrts oli ka avatud 1878. aastal.

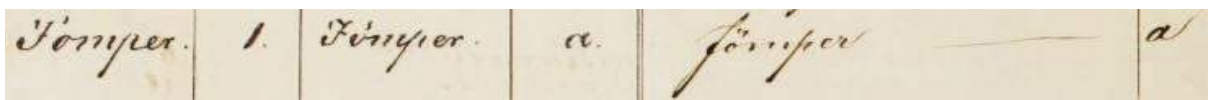

Foto 46. Jõepere (Jömper) mõisa kõrts (Jõepere) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.¹⁴⁴

¹³⁹ Samas, lk 270-271

¹⁴⁰ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

¹⁴¹ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 270-271

¹⁴² Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

¹⁴³ Tilloallika kõrts. Allikas: *Kirchspiel St. Catharinen*. 19. sajandi lõpp. EAA.46.2.122, leht 2. [www]

<https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)

¹⁴⁴ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

2.14.1. Jõepere kõrts (Jömper)

Foto 47. Jõepere kõrts.
Väljalõige 1809. aasta kaardilt.¹⁴⁵

Jõepere kõrts asus Tammiku andmetel Ristmetsa naabruses üle Assamalla-Kadrina tee. Kõrtsmikukuks oli Peter Polack, kes olevat olnud rahvuselt poolakas. Ta oli Jõeperes elanud juba 9 aastat. Sellesamas Jõepere kõrtsis oli 1837. aastal, aga ka 1849. aastal kõrtsmikukuks Mango Reinu poeg Jonas Kreutzwald.¹⁴⁶ Kõrtside nimistu (foto 47) andmetel on kõrts veel tegutsenud ka 1878. aastal.¹⁴⁷

2.15. Tõdva-Kõnnu mõis (Kõndes)

Fotol 48 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Tõdva-Kõnnu mõisal polnud 1857. aastal ühtegi kõrtsi. Aastal 1878. on suletud Soomukse (Soomukse) ja Rooma (Rooma) kõrts.

Foto 48. Tõdva-Kõnnu (Kõndes) mõisa 2 kõrtsi (Soomukse ja Rooma) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.¹⁴⁸

1857. aasta Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu ei näita aga kumbagi kõrtsi, ei Soomukse ega Rooma kõrtsi, nii et ilmselt töötasid need kõrtsid vaheaegadega. Küll aga on nende olemasolu fikseeritud aastal 1878.¹⁴⁹

2.15.1. Soomukse kõrts (Soomukse)

Täpset asukohta ei ole teada, kuid kuna küla oli niivõrd väike, siis pidi asuma kõrts ühes neist kolmest. 1708. aasta Arbavere kaart kõneleb Soomuksest kui kõrtsiküllast (foto 49), mis on Tammiku arvates küllaldaseks kinnituseks, et seal siiski asus kõrts. 1739. aasta revisjonikirjas mainitud kõrtsmik Tõnnise olemasolu Soomuksel andis kinnituse, et Soomuksel asus kõrts. Soomukse kõrtsilt nime saanud kõrtsitalu püsis ka peale talude kruntiajamist. Kõrtsihoone lammutati Eesti Vabariigi ajal.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Jõepere kõrts. Allikas: Mellin, Graf Lud. Aug. Eestimaa kaart. 1809. TLA.149.4.421, leht 3. [www] <https://goo.gl/KCKwsg> (28.03.2018)

¹⁴⁶ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 88-89

¹⁴⁷ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

¹⁴⁸ Samas

¹⁴⁹ Samas

¹⁵⁰ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 292-293

Foto 49. Soomukse kõrts.

Väljalõige 1861. aasta kaardilt.¹⁵¹

2.15.2. Rooma kõrts (Rooma)

1878. aastal leiame Kadrina kihelkonna kõrtside nimistust Rooma kõrtsi (foto 48). Tolle asukohta tähistab Tammiku väitel hiljem Kõnnus olnud Rooma talu. Rooma kõrtsi iga oli nähtavasti lühike. 1790. aasta paiku ta juba eksisteeris. 1839. aastal on Rooma kõrtsmikuks olnud Treiali Juhhani (Jürri Niinberg). Ei ole teada, kuidas Rooma kõrts endale nime sai, kuid rahvasuu kõneleb selle kõrtsiga seotult salapiiritusega äritsemisest. Kui kõrtsi tegevus oli lõppenud, läks hoone ühe asuniku käsutusse, kes olevat samuti rannast toodud piiritusega kaubelnud. Rooma talu olevat olnud ka Kõnnu rahvale simmanite pidamise kohaks. Hoone ise põles 1960. aasta paiku maha.¹⁵²

2.16. Arbavere mõis (Arbafer)

Fotol 50 on väljalõige kõrtside nimistust, millele märgitud Arbavere mõisal on olnud 1857. aastal kokku 2 kõrtsi – Raja (Rajo) ja Vanakõrts (Wannakõrts). Need mõlemad olid 1878. aastal suletud.

Arbafer.	2.	Rajo Wannakõrts.	a. a.	Rajo Wannakõrts	4 6
----------	----	---------------------	----------	--------------------	--------

Foto 50. Arbavere (Arbafer) mõisa 2 kõrtsi (Raja ja Vanakõrts) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.¹⁵³

2.16.1. Vanakõrts (Wannakõrts)

1790. paiku on arhiiviallikates juttu kahest Arbavere kõrtsist, mis müüsid oma viinavabriku toodangut. 1857-1878. aasta Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus on märgitud Arbavere

¹⁵¹ Soomukse kõrts. Allikas: *Charte von der Grenze zwischen den priv. Guten Wattküll und Kõndes*. 1861. EAA.3724.4.1814, leht 1. [www] <https://goo.gl/Eyyv6T> (28.03.2018)

¹⁵² Samas, lk 293

¹⁵³ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

mõisale kuuluvast Raja kõrtsist ning Vanakõrtsist (foto 50). Vanakõrtsi talu asub praegugi Kõnnu teeristi lähedalt algava Arbavere mõisa juures, kus vana tee ühineb uue teega. Sealsamas kõrval on olnud kunagi ka kõrts.¹⁵⁴

2.16.2. Raja kõrts (Rajo)

Richard Tammiku arvates on Raja kõrtsi asukohta raske määrata, sest rahvas ei tea sellest kõrtsist enam midagi. Võib arvata, et see pidi asuma Arbavere-Loobu piiril, tõenäoliselt kohas, kus vana tee selle piiri ületas.¹⁵⁵

2.17. Palmse mõis (Palms)

Kõrtside nimistus (foto 51) märgitakse, et 1857. aastal on Palmse mõisal olnud kokku 6 kõrtsi – Viitna (Wiitna), Kõrve (Körwe), Muike (Muik), Rahkme (Rahkma), Võsu (Wöso) ja Võhma (Wachma). 1878. aastaks olid neist suletud kõik peale Viitna ning Võsu kõrtsi, mida enam kõrtside hulka ei määratletud, vaid nad olid muutunud justkui hotellideks, mis pakkusid ränduritele peavarju ning söögipoolist. Viitna ja Võsu kõrtse enam 1878. aastal nimistus pole.

Palms.	6.	Wiitna.	a.	Körwe	b.
		Körwe.	a.	Muik	b.
		Muik.	a.		
		Rahkma	a.		
		Wöso	a.		
		Wachma.	b.		

Foto 51. Palmse (Palms) mõisa 6 kõrtsi (Viitna, Kõrve, Muike, Rahkme, Võsu ja Võhma) Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus 1857-1878.¹⁵⁶

2.17.1. Kõrve kõrts (Körwe)

Kõrve kõrts (foto 52) asus Viitna-Palmse tee ääres enne Võsuperet. Tammiku andmeil oli 1812. aastal seal kõrtsmik Kõrvekõrtsi Jüri. Kõrtsivaremete asukoht vana tee lääne-kaldal, põlise lehise kõrval, on Tammiku sõnul tänaseni märgatav.¹⁵⁸

Foto 52. Kõrve kõrts. Väljalõige 1806.-1807. aasta kaardilt.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 23

¹⁵⁵ Samas, lk 23

¹⁵⁶ Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76

¹⁵⁷ EAA.1690.1.33. *Charte von Palms*, leht 1. 1806-1807. [www] <https://goo.gl/7pvj8m>

¹⁵⁸ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 234

2.17.2. Viitna kõrts (Wiitna)

1857. aasta kihelkonna kõrtside loendis on Viitna (foto 53) kõrts märgitud, kuid 1878. aastal kõrtsi enam ei näidata. Tammiku väitel ei ole teda enam tavaliste kõrtside hulka loetud. 1913. aastal tegutses Kadrina kihelkonnas ainsa kõrtsina Viitna. 1978. aastal restaureeritud hoone püsis kui kõrts ¹⁵⁹ aastani 1989, mil ta tules hävis. Hoone taastati peaaegu endisel kujul 1993. aastal. ¹⁶⁰

Foto 53. Viitna kõrts.
Väljalõige 1897. aasta kaardilt. ¹⁶¹

2.17.3. Rahkme kõrts (Rahkma)

Rahkme kõrtsi (foto 54) kohta andmed puuduvad, on vaid teada, et ta asus Porgaste veski naabruses. ¹⁶²

Foto 54. Rahkme kõrts. Väljalõige 1806-1807. aasta kaardilt. ¹⁶³

2.17.4. Muike kõrts (Muik)

Muike kõrtsi (foto 55) kohta Tammiku hinnangul samuti andmed puuduvad, kuid on teada, et kõrts eksisteeris samaaegselt Kõrve kõrtsiga. ¹⁶⁴

Foto 55. Muike kõrts.
Väljalõige 1809. aasta kaardilt. ¹⁶⁵

¹⁵⁹ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 249

¹⁶⁰ Samas, lk 235

¹⁶¹ Viitna kõrts. Allikas: *Special-Karte des Wald- Complex "Wiitna männik" mit der Hoflage Pressi des privaten Gutes Wattküll und der Waldparcalle Höbbeda kuusik des Gutes Höbbet.* 1897. EAA.3724.4.1812, leht 1. [www] <https://goo.gl/mSQkuR> (20.03.2018)

¹⁶² Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 235

¹⁶³ Rahkme kõrts. Allikas: *Charte von Palms.* 1806-1807. EAA.1690.1.33, leht 1. [www] <https://goo.gl/X5QMTY> (28.03.2018)

¹⁶⁴ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 235

¹⁶⁵ Muike kõrts. Allikas: *Mellin, Graf Lud. Aug. Eestimaa kaart.* 1809. TLA.149.4.421, leht 3. [www] <https://goo.gl/KCKwsg> (28.03.2018)

2.17.5. Võsu kõrts (Wõso, Wasso)

Toetudes erinevate ajaloolaste andmetele võib Richard Tammik Võsu kõrtsi kohta võita, et 1880. aasta paiku nimetati kõrts „*Hotel de la Baltique*“. Nii võis see olla ka Viitna kõrtsiga. On samuti võimalik, et need kõrtsid vahepeal olid kinni. 1878. aasta Kadrina kihelkonna kõrtside loend ei näita, et kõrts oleksid olnud suletud.¹⁶⁶

Võsu kõrtsi (foto 56) pidas 1893. aastal Jakob Muikmann, kes avas lisaks kõrtsile samas hoones ka talurahvakauplus. Sealsamas kõrtsis asus ka postijaam.¹⁶⁸

Foto 56. Võsu kõrts. Väljalõige 1864. aasta kaardilt.¹⁶⁷

2.17.6. Võhma kõrts (Wachma)

Kadrina kihelkonna kõrtside nimistust selgub, et 1857. aastal enam Võhma kõrts ei töötanud, kuigi kõrtside nimistusse oli see veel lisatud (foto 51). Kadrina kihelkonna kõrtside nimistust selgub, et 1857. aastal enam Võhma kõrts ei töötanud, kuigi kõrtside nimistusse oli see veel lisatud (foto 51). Võhma Kõrtsi (foto 57) asukoht on Tammiku väitel senini täpselt teadmata.

Foto 57. Võhma kõrts. Väljalõige 1809. aasta kaardilt.¹⁶⁹

1863. aastal on mõis ehitanud Võhmale kivihoone, mida võiks ehitusviisi järgi pidada kõrtsihooneks. Ajal, mil sealsed talud välja mõõdeti, sai sellest Klaukse talu elumaja ja Gustav Talpsepp ostis selle ära. Hoone asub praegugi rahvamaja vastas üle tee.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 235

¹⁶⁷ Võsu kõrts. Allikas: *Karte von dem im Ehstländische Gouvernement, Wierländischen Kreise und St.-Katharinenschen Kirchspiele belegenen privaten Gute Palms*. 1864. EAA.3724.4.1684, leht 1. [www] <https://goo.gl/wN4L47> (28.03.2018)

¹⁶⁸ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 249

¹⁶⁹ Võhma kõrts. Allikas: *Mellin, Graf Lud. Aug. Eestimaa kaart*. 1809. TLA.149.4.421, leht 3. [www] <https://goo.gl/KCKwsg> (28.03.2018)

¹⁷⁰ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 235– 236

KOKKUVÕTE

Töö põhieesmärgiks oli Eesti Ajalooarhiivi säiliku „Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878“ põhjal teha kindlaks Kadrina kihelkonna territooriumil paiknenud kõrtside asukohad ning anda ülevaade nende saatustest 19. sajandi teisest poolest 20. sajandi alguseni.

Eesmärgi täitmiseks alustas autor Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus olevate mõisate ning kõrtside nimedega tutvumist ning nende eestikeelsete vastete leidmist. Autor koostas tabeli mõisate eestikeelsete nimedega ning samuti lisas ka kõrtside nimed, lahterdades need kahte erinevasse tulpas, mille pealisteks olid aastaarvud 1857 ja 1878. Aastal 1857 oli niiöelda kõrtside kõrgajastu, mis väljendus nii kõrtside rohkuse kui ka tähtsuse näol. Aastal 1857 oli Kadrina kihelkonna kõrtside nimistus märgitud 44 töötavat kõrtsi, mis oli jaotatud üle terve Kadrina kihelkonna. Aastal 1878 oli kõrtside arv langenud 35-ni, mis oli märkimisväärne langus nende 21 aasta jooksul.

Põhjused, miks enamik kõrtsidest 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul suleti, oli ühelt poolt seepärast, et rahvas avaldas kõrtside sulgemisele tugevat survet. Teiselt poolt kehtestati terves riigis viinamonopol, mis raskendas kõrtside müügilitsentside taotlemist. Litsentside hinnad olid üsna kõrged ning nende ostmine käis kõrtsmikel ülejõu.

Eestikeelsete mõisate ja kõrtside nimede (lisa 1) leidmiseks kasutas töö autor Eesti mõisaportaali (<http://mois.ee/kihel/kadrina.shtml>) ning kõrtside kohta info saamiseks töötas autor läbi u 400 lehekülge Richard Tammiku raamatust „Kadrina kihelkond läbi aegade“, refereerides kõikide nimistus olevate kõrtsidega seonduvat materjali. Pärast info kogumist, kui autoril oli ülevaade kõrtside taustast ja kirjeldus nende asukohtadest, tuli need kõrtsid üles leida ka ajalookaartidelt. Selleks sisestas autor Eesti Rahvusrhiivi kaartide infosüsteemi otsingusse mõisate ning kõrtside nii saksa- kui ka eestikeelseid nimesid. Umbes pooled süsteemis olevatest kaartidest olid digitaliseeritud. Kõrtside leidmine kaartidelt oli aeganõudev ning sageli ka tulemusteta. Kokku jäigi leidmata 9 kõrtsi asukoht kaardil, kuna see võis olla veel digitaliseerimata, hävinenud või polnud neid kõrtse kaartidele märgitud. Leides kaardilt kõrtsi (sks *Krug*), tegi töö autor kaardist väljalõike ning lisas töösse. Kuna kõrtside arv oli suhteliselt suur, siis kasvas ka kaartide arv, mis tuli tal läbi töötada.

Lisaks kaartidele soovis autor leida fotosid Kadrina kihelkonna kõrtside kohta. Selgus, et Kadrina kihelkonna kõrtse eriti fotografeeritud pole. See on ka mõistetav, sest 19. sajandi lõpp ja 20. sajandi algus on ju ka fotograafia arengu algus. Fotosid leidis ainult Päri, Kruusimäe ja Trahteri kõrtsist.

Töö koostaja andis ülevaate niinimetatud kõrtside ajastust Eesti territooriumil. Autor leidis mitmeid ühiseid jooni Kadrina kihelkonna kõrtside ning Eesti kõrtside vahel. Näiteks saab tuua fotode põhjal Kruusimäe kõrtsi (foto 38), millel olid: sambad, õlgkatus, tahatud palkidest seinad, millest osad seinad olid krohvitud, täpselt nagu Eesti kõrtsitüüpi kirjeldatakse. Kõrtside väljanägemine muutus aastatega, kuna mõeldi välja uusi mooduseid, kuidas majandada kõrtse tulusamalt ja olla küllastajatele atraktiivsem. Samuti kasutati kõrtse ühiskondlike hoonetena, kus sõlmiti kaubatehinguid, palgati sulaseid ning korraldati ka tantsuõhtuid. Pärast kõrtside sulgemist mitte ainult riigi survele, vaid ka rahva tahtel, tekkis suur nõudlus seltsimajade järgi, kus oleks võimalik suhelda, koos käia ja ka pidusid pidada.

Autoril kulus töö valmimiseks mitu kuud, mis oli täis nii rõõmu kui ka pisaraid, kuid sellegipoolest oli tulemus pingutust väärt. Uurimistööd saaks täiendada, sest nüüd on pea kõik endised kõrtside kohad kaardilt leitud, aga uurida võiks seda, mis on nende kõrtside asemel täna.

KASUTATUD KIRJANDUS

Raamatud

- 1) Aluve, K. (1976). Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus
- 2) Baltimaa kõrtside ajalugu ja wõitlemine joomatõbe vastu. (1902). Tartu. [www] <http://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/86906> (15.03.2018)
- 3) Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. 2010. Tartu: Ilmamaa
- 4) Leppik, E. (2000). Kultuurilooline Kadrina. Rakvere: Shalom.
- 5) Selli, E. (1976). Postijaamad riigi ja reisija teenistuses. Tallinn: Valgus
- 6) Zetterberg, S. (2009). Eesti ajalugu. Tänapäev

Arhiivimaterjalid

- 1) EAA.1227.1.76. Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878
- 2) EAA.1315.1.69. *Charte von der Grentze zwischen dem Guthe Mönnikorb und dem Guthe Hinrichshoff*, lk 3. 1801
- 3) EAA.1315.1.73. *Karte sammtlicher Wiesen Anlagen zu Heinrichshof*, lk 3. 1848
- 4) EAA.1315.1.75. *Karte von der Heinrichshofschen Moor-Wirtschaft im Emmasaar*, lk 1. 1857
- 5) EAA.1365.1.31. *Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernemenen u. Herzogthümern Lief- und Ehtland und der Provintz Oesel. Das Ganze besteht aus einer Generallkarte und vierzehn Kreiskarten. Der Wesenbergsche Kreis.* /koostaja Ludwig August Mellin, leht 20. 1798
- 6) EAA.1690.1.33. *Charte von ein Theil der Walder zu Palms nebst den Büschwachter Sacko Kassicko*, leht 19. 1806-1807
- 7) EAA.1690.1.33. *Charte von Palms*, leht 1. 1806-1807
- 8) EAA.2072.5.221. *Karte der Hofe und Bauerländereien vom Gute Lassila*, leht 1. 1889
- 9) EAA.2072.5.221. *Karte der Hofe und Bauerländereien vom Gute Lassila*, leht 3. 1889
- 10) EAA.3724.4.1564. *Geometrische Delineation der unter Schiedsrichterlichen Vermittelung regulirten und durch gemeinschaftliche Übereinkunft beiderseitigen unter benanter Transigenten näher bestimmten und für immer fest gesetzten Grenzen zwischen die Güther Höbbet und Undell*, leht 1. 1803
- 11) EAA.3724.4.1684. *Karte von dem im Ehstländische Gouvernement, Wierländischen Kreise und St.-Katharinenschen Kirchspiele belegenen privaten Gute Palms*, leht 1. 1864
- 12) EAA.3724.4.1781. *Charte von dem im Ehst. Gouv. Jerwschen Kreise und Ampelschen Kirchspiele, dem im Wierschen Kreise und St. Katharinenschen Kirchspiele belegenen privaten Gute Undell angehörenden Streulande Pielo*, leht 1. 1859
- 13) EAA.3724.4.1781. *Charte von dem im Ehst. Gouv. Wierländischen Kreise St. Katharinenschen Kirchspiele belegenen dem privaten Gute Undell gehörenden Streustücke Tuimoisa*, leht 2. 1859

- 14) EAA.3724.4.1781. *Charte von dem im Ehstländische Gouvernement, Wierländschen Kreise und St. Katharinenschen Kirchspiele belegenen privaten Gute Undell*, leht 3. 1859
- 15) EAA.3724.4.1812. *Special-Karte des Wald- Complex "Wiitna männik" mit der Hoflage Pressi des privaten Gutes Wattküll und der Waldparcelle Höbbeda kuusik des Gutes Höbbet*, leht 1. 1897
- 16) EAA.3724.4.1814. *Charte von der Grenze zwischen den priv. Guten Wattküll und Köndes*, leht 1. 1861
- 17) EAA.46.2.122. *Kirchspiel St. Catharinen*, leht 2. 19. sajandi lõpp
- 18) EAA.46.2.149. *Geometrische Plan von den Ländereien der Kirche St. Catharinen zu Tristfer*, leht 1. 1848
- 19) EAA.854.4.164. *General-Karte von dem im Gouvernement Estland, Wierländischen Kreise und St. Catharinenschen Kirchspiele belegenen privaten Gute Pallal*, leht 4. 1872
- 20) EAA.854.4.167. *Charte von dem, im Wesenbergschen Kreise und St. Catharinenschen Kirchspiele belegenen, zum privaten Gute Fonal gehörigen Streustücke Musimets*, leht 1. 1850
- 21) EAA.854.4.410. *Geometrischer Plan von den Ländereien der Kirche St. Catharinen zu Tristfer*, leht 1. 1846
- 22) EAA.854.4.988. *Charte des Gutes Huljal im St. Kathrienschen Kirchspiel*, leht 1. 1966
- 23) EAA.854.4.997. *Karte den Gütern Mönnikorb, Kurrisaar und Uddrich*, leht 1. 19. sajandi II pool
- 24) TLA.149.4.421. Mellin, Graf Lud. Aug. Eestimaa kaart, leht 3. 1809

Ajalehed

- 1) Harjumaalt. (11.02.1895). Omalt maalt. – Eesti Postimees ehk Näddalaleht, lk 2. [www] <http://dea.digar.ee/article/eestipostimees/1895/02/11/5> (29.03.2018)
- 2) Kadrina kirikukõrtside ära kaotamis nõue. (16.10.1899). –Postimees, lk 2. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1899/10/16/2> (29.03.2018)
- 3) Kadrina kooliõpetajad sõjawäljal. (31.03.1915). Kadrina kooliõpetajad sõjawäljal. -Postimees, lk 3. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1915/03/31/67> (29.03.2018)
- 4) Kadrinast. (2.05.1900). Kodumaalt. –Postimees, lk 3. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1900/05/02/9> (29.03.2018)
- 5) Karskusseltsi liikmed –alaealised. (12.07.1899). Seda ja teist. –Postimees, lk 3. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1899/07/12/17> (29.03.2018)
- 6) Kodumaalt. (1894). –Postimees (1886-1944), nr. 90, 27 aprill 1894. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1894/04/27/7> (18.03.2018)
- 7) Kodumaalt. (1900). — Postimees, 2 mai, lk 3. [www] <https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1900/05/02/9> (18.03.2018)

- 8) Mets, R. (2011). Loengusari räägib keskaegsete kõrtside melust. –Tartu Postimees, 20. september [www] <https://tartu.postimees.ee/570048/loengusari-raagib-keskaegsete-kortside-melust> (13.03.2018)
- 9) Omalt maalt. (1894). –Ristirahwa Pühhapäewaleht, 1 mai. [www] <http://dea.digar.ee/page/ristirahwa/1894/05/01/7> [18.03. 2018]
- 10) Palmsest. (8.01.1898). Kuulutus Veerg 2. –Postimees, lk 4. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1898/01/08/16.2> (29.03.2018)
- 11) Põltsaare kõrts. (2.04.1898). Kuulutus Veerg 4. –Eesti Postimees ehk Näddalaleht, lk 4. [www] <http://dea.digar.ee/article/eestipostimees/1898/04/02/11.4> (29.03.2018)
- 12) Põlvast. (4.03.1897). Kodumaalt. –Postimees, lk 3. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1897/03/04/9> (29.03.2018)
- 13) Räpinast. (6.03.1895). Kodumaalt. –Postimees, lk 2. [www] <http://dea.digar.ee/article/postimeesew/1895/03/06/12> (29.03.2018)
- 14) Tallinast. (8.04.1899) Omalt maalt. Eesti Postimees ehk Näddalaleht, lk 1. [www] <http://dea.digar.ee/article/eestipostimees/1899/04/08/4> (29.03.2018)
- 15) Viljandist. (30.12.1898). Kes on süüdlane? Sakala, lk 2. [www] <http://dea.digar.ee/article/sakalaew/1898/12/30/8> (29.03.2018)

Artiklid

- 1) Vinnal, H. (2010). Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalsed suhted 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3.
- 2) Kastemäe, A. 2005. Raiusin kõik raamatusse: kujunemise aastad.

Allikmaterjal internetist:

- 1) Rahvamaja. Trükised A-536. Neeruti Seltsi MTÜ. [www] http://62.65.44.91/?page_id=553 (12.03.2018)
- 2) Krahv Ludwig August Mellin. Ajalooarhiiv. [www] <http://www.ra.ee/ehaest/krahv-august-mellin/> (11.03.2018)
- 3) Eesti mõisaportaali. <http://mois.ee/kihel/kadrina.shtml> (23.11.2017)

Trükis avaldamata materjalid

Uusküla, T. (20.01.2018). Päri kõrtsihoone. K. Jõgiste. [Kirjalikud mälestused]. Kadrina

Fotod:

- 1,5,9,14,17,19,22,23,27,35,40,41,44,46,48,50,51 – Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76
- 2,3 - EAA.1315.1.73, leht 3. [www] <https://goo.gl/voaB2i> (29.01.2018)
- 4 - EAA.1315.1.75, leht 1. [www] <https://goo.gl/fhscwv> (13.03.2018)
- 6 - TLA.149.4.421, leht 3. [www] <https://goo.gl/d2Fm9y> (29.01.2018)
- 7 - EAA.1365.1.31, leht 20. [www] <https://goo.gl/8Jt98X> (28.03.2018)
- 8 - EAA.1315.1.69, leht 3. [www] <https://goo.gl/FznMDP> (30.01.2018)
- 10 - EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)
- 11 - EAA.46.2.149, leht 1. [www] <https://goo.gl/GiuQje> (11.03.2018)

12,13,34,38,39 - Tiiu Uusküla erakogu
15,16 - EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)
18 - EAA.854.4.164, leht 4. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (29.03.2018)
18.1 - [www] <http://dea.digar.ee/article/eestipostimees/1898/04/02/11.4> (29.03.2018)
20 - EAA.854.4.167, leht 1 [www] <https://goo.gl/VwRri7> (28.03.2018)
21 - EAA.1365.1.31, leht 20. [www] <https://goo.gl/8Jt98X> (18.03.2018)
24 - EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)
25 - EAA.2072.5.221, leht 1. [www] <https://goo.gl/Y15W6b> (28.03.2018)
26 - EAA.2072.5.221, leht 3. [www] <https://goo.gl/Y15W6b> (28.03.2018)
28 - EAA.3724.4.1781, leht 3. [www] <https://goo.gl/4CUw8N> (28.03.2018)
29 - EAA.3724.4.1564, leht 1. [www] <https://goo.gl/pkT5wp> (28.03.2018)
30 - EAA.3724.4.1781, leht 1. [www] <https://goo.gl/tS7Tvb> (28.03.2018)
31 - EAA.3724.4.1781, leht 1. [www] <https://goo.gl/ecgVXq> (1.02.2018)
32 - EAA.3724.4.1781, leht 2. [www] <https://goo.gl/FSW6BS> (28.03.2018)
33 - EAA.854.4.410, leht 1. [www] <https://goo.gl/zE4ZXB> (20.03.2018)
36 - EAA.854.4.988, leht 1. [www] <https://goo.gl/g3UiHF> (13.03.2018)
37 - EAA.46.2.149, leht 1. [www] <https://goo.gl/GiuQje> (11.03.2018)
42 - EAA.3724.4.1812, leht 1. [www] <https://goo.gl/mSQkuR> (20.03.2018)
43 - EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (28.03.2018)
45 - EAA.46.2.122, leht 2. [www] <https://goo.gl/mGLYZZ> (18.03.2018)
47 - TLA.149.4.421, leht 3. [www] <https://goo.gl/KCKwsg> (28.03.2018)
49 - EAA.3724.4.1814, leht 1. [www] <https://goo.gl/Eyyv6T> (28.03.2018)
52 - EAA.1690.1.33, leht 19. [www] <https://goo.gl/7pvj8m> (28.03.2018)
53 - EAA.3724.4.1812, leht 1. [www] <https://goo.gl/mSQkuR> (20.03.2018)
54 - EAA.1690.1.33, leht 1. [www] <https://goo.gl/X5QMTY> (28.03.2018)
55 - TLA.149.4.421, leht 3. [www] <https://goo.gl/KCKwsg> (28.03.2018)
56 - EAA.3724.4.1684, leht 1. [www] <https://goo.gl/wN4L47> (28.03.2018)
57 - TLA.149.4.421, leht 3. [www] <https://goo.gl/KCKwsg> (28.03.2018)

Audiovisuaalne materjal

- 1) Uusküla, T. (koostaja). 2017. Viitna teelt Viru tänavat mööda Kadrina raudteejaamani. Kadrina ajalugu. [cd; mp3]. Neeruti Selts MTÜ.
[www] <https://www.youtube.com/watch?v=lkCWpaDmyeg&t=228s>

LISA

Lisa 1. Kadrina kihelkonna mõisad ja kõrtsid

Mõisa nimi (saksa keeles)	Mõisa nimi tänapäeval	Mõisa seisus	Kõrtsid (1857*)	Kõrtsid (1878*)
Heinrichshof	Kolu	rüütlimõis	Lepiku Ämmasaare	Lepiku Ämmasaare
Mönnikorb	Imastu	rüütlimõis	Rannavärava Konnavere Jumpsalu	Rannavärava Konnavere Jumpsalu
Uddrich	Udriku	rüütlimõis	Rista Päri Nagala	Rista Päri Nagala
Buxhoevden	Neeruti	rüütlimõis	Ämmamäe Kasteniiidu	Ämmamäe Kasteniiidu
Pallal	Pala	Udriku kõrvalmõis	Põldsaae	Põldsaae
Fonal	Vohnja	rüütlimõis	Härra Veski	Härra Veski
Kichlefer	Kihlevere	rüütlimõis	Kuremäe Telliste Auküla	Kuremäe Telliste Auküla
Lassila	Lasila	rüütlimõis	Raja	Vanakõrts Raja
Undell	Undla	rüütlimõis	Veski Kukemäe Kurisoo Lombi Piilu Vinnimäe Riisaare	Kukemäe Lombi Piilu Vinnimäe Riisaare
Huljell	Hulja	rüütlimõis	Kruusmäe Tõrgi Põdra	Tõrgi Põdra
Hoebbet	Hõbeda	Vatku kõrvalmõis	Vaalumäe	-
Wattküll	Vatku	rüütlimõis	Pressi Liiva Punane	-
Saximois	Saksi	rüütlimõis	Tilloallika Mätasjärve Jumpsalu	Tilloallika Mätasjärve Jumpsalu
Jömper	Jõepere	rüütlimõis	Jõepere	Jõepere
Kõndes	Tõdva-Kõnnu	rüütlimõis	-	Rooma Soomukse
Arbafer	Arbavere	rüütlimõis	Raja Vanakõrts	Raja Vanakõrts
Palms	Palmse	rüütlimõis	Viitna Kõrve Muike Rahkma Võsu Võhma	Kõrve Muike

Allikas: Kadrina kihelkond. Eesti mõisaportaal. [www] <http://mois.ee/kihel/kadrina.shtml>
(23.11.2017)

Lisa 2. Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878 (lk 2)

Kirchspiel S. Catharinen.					
Zeit.	Augest des Bieres besetzt gingen	Name des Bieres Hallen	Sammt a. geöffnet b. geschlossen c. verkauft	Augänzungen im Jahr 1878.	Sammt a. geöffnet b. geschlossen c. verkauft
Nach dem Lavist der Bierversteigerung vom Jahre 1857.			1878.		
Heinrichshof	2.	Leppico Emajaare	a. a.	b. Leppico Emajaare	b. a.
Altmühen	3.	Kornmafer Kumfall Kannawarra	a. a. a.	Kornmafer Kumfall Kannawarra	a. b. a.
Oldrich etc.	3.	Rista Pori Kaggala	a. a. a.	Rista Pori Kaggala	a. a. b.
Buschw. den etc.	2.	Kaustanida Emamaggi	a. a.	Kaustanida Emamaggi	b. a.
Pallat	1.	Pölsaare	a.	Pölsaare	b.
Fonal.	2.	Erro Mühle	a. a.	Erro Mühle	b. b.
Nicklesp	3.	Kuuremaa Tallist Kuküll	a. b. a.	b. Kuuremaa b. Tallist b. Kuküll	b. b. b.
Lapsila	1.	Raja.	a.	Raja Alt-Krug	a. a.
Undell.	3.	Kuuremaa Kumfall Kannawarra Kumfall Kannawarra Kumfall Kannawarra	a. b. a. a. a. a.	Kuuremaa Kumfall Kannawarra Kumfall Kannawarra	b. b. b. b.
Huljell.	3.	Klingberg Tärgel Pödda	a. b. a.	Tärgel Pödda	b. c.

Allikas: Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76 (leht 2)

Lisa 3. Kadrina kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878

Kirchspiel St. Catharinen.

<i>Gut</i>	<i>Numm der König bauverlei- gung</i>	<i>Namen der König's Hallen.</i>	<i>Numm a, geöffnet b, geschlossen c, unklar.</i>	<i>Zugängen des in Jahr 1878.</i>	<i>Numm. a, geöffnet. b, geschlossen. c, unklar.</i>
<i>Mapfen Luwit der Königbauverlei- gung 1857.</i>			<i>1878.</i>		
<i>Höbber</i>	<i>1.</i>	<i>Wallamit.</i>	<i>a.</i>	<i>b.</i>	
<i>Wallküll</i>	<i>3.</i>	<i>Preßi Lidwa Fumone.</i>	<i>a. a. a.</i>	<i>-b -b</i>	
<i>Saaimois</i>	<i>3.</i>	<i>Tilloallina Jumjallo Mittajene.</i>	<i>a. a. a.</i>	<i>Tilloallina Jumjallo Mittajene</i>	<i>a a a</i>
<i>Fömpen.</i>	<i>1.</i>	<i>Fömpen.</i>	<i>a.</i>	<i>Fömpen</i>	<i>a</i>
<i>Kündes.</i>				<i>Lamuse Roona</i>	<i>b b</i>
<i>Arbafen.</i>	<i>2.</i>	<i>Rajo Wannakirts.</i>	<i>a. a.</i>	<i>Rajo Wannakirts.</i>	<i>b b</i>
<i>Palm.</i>	<i>6.</i>	<i>Witna. Kivrus. Luis. Raknema Wifo Wolma.</i>	<i>a. a. a. a. a. b.</i>	<i>Körwe Kuck</i>	<i>b. b.</i>

Allikas: Kihelkonna kõrtside nimistu 1857-1878. EAA.1227.1.76 (leht 3)